

Агълю учун журнал

Дагъыстанлы *Къатъын*

№ 6 / 2024

ISSN 0132-9626

**Умзагърат
Идрисова**

*Яшавну
маънасы—
яшларда*

Агълюню йбылы

Савлукъ
сакълав

Оъз ишини
усталары

Юбилей

Адатлар

«Женщина Дагестана»
на кумыкском языке
№ 6/2024

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан

Главный редактор

Х. А. Шамилова j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

С. Х. Булгаева sulgi65@mail.ru

Ответственный секретарь

Н. М. Керимова kerimk@mail.ru

Редактор русского выпуска

Г. Х. Асадулаева musaeva_gulnara@mail.ru

Редактор аварского выпуска

Б. Ш. Мухидинова bahu4y@mail.ru

Редактор даргинского выпуска

П. Г. Вагидова vagidova.2024@mail.ru

Редактор кумыкского выпуска

П. Х. Хайбуллаева bike-1970@mail.ru

Редактор лакского выпуска

А. Ю. Абдурахманова delia25@mail.ru

Редактор лезгинского выпуска

Н. Н. Ибрагимова shikhnabieva1981@mail.ru

Редактор табасаранского выпуска

С. М. Исрафилова suvaynat@mail.ru

Корреспонденты:

А. Тажудинова

В. Рагенова

Р. Бакидов

Заведующая редакцией

С. М. Гамзатова

Художественный редактор

Г. А. Курбан-Адамова guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

j-dag@mail.ru; zhenshina_dag@e-dag.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт

журнала «Женщина Дагестана»:

женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 22.12.2024 г.

Формат бумаги 70 x 100 1/16.

Объем: 5,5 усл. печ. л.

Заказ № 109. Тираж (4061) 696 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г.

Выходит на аварском, даргинском, кумыкском,

лакском, лезгинском, русском, табасаранском

языках один раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ

№ ТУ05-00429 выдано Управлением Федеральной

службы по надзору в сфере связи, информаци-

онных технологий и массовых коммуникаций по

Республике Дагестан.

Арт-директор – М. Ю. Моллакаев (MagNazar)

Фотограф – Б. Д. Курбанов

Ичделик

2. Агълюно йылы
Яшавну магнасы–яшларда
6. Савлукъ сакълав
Иппотерапия–барыбызгъа да пайдалы!
10. Илму ва яшав
«Сизин институтда топлар этилели?»
14. Обз ишени усталары
«Барисликге къалгъан касбу...»
18. Замандашыбыз
Умутгъа элтеген ёл
22. Обз ишени усталары
Сигърулу бавну есиси
26. Яшав
Сююв булан сынав
30. Маданият
Театрча сёйлейик
34. Юбилей
Мурат Аджи «Гертиге бирев де къаршы чыгъып болмажакъ»
38. Асил инсан
Ата-ананы насиби–авлетлеринде
42. Тарихни бетлеринден
Тишлик
44. Герти касбучу
«Юрист болажагъымны тезден биле эдим!»
48. Пагъмулар
Мен...Мариям Къазиеваман...
52. Агълюно йылы
Эки къанат бир-бирине ёлукъса...
56. Аюв тефи гийген къатын

POST scriptum
57. Философия жизни
Путь мудреца
62. Традиции
Пальтары, человек «с больной ногой» и шуточное воровство

На обложках:

I – Умзахрат Идрисова

IV – Ирантур Г. Зимний пейзаж, 1963 г.,

Сав йыл— бир мюгълет йимик...

Редакторну сёзю

Яшавубузну бирдагъы йылы бир мюгълетдей, учуп гетди. Бизин учун тынч йыл болмады, кёп къасткъылма, гъаракат этме тюшдю. Шону булан бирге ярыкъ, пайдалы ва натижалы заманлар эди. Биз обтеген йылда журналыбызны гёлемин, гёрюношюн алышдырдыкъ ва 28-нчи керен обтгерилеген алдынлы журналистиканы «Бютюн Россия-2024» деген форумну дипломантлары болуп токътадыкъ. Шо бизин алгъа барывубузну биринчи абатлары деп эсима геле. Шону булан да дазуланып къалмасбыз.

Ондан къайры, обзюбюзню уллу маълумат майданчаларда да гёрсетип бажардыкъ. Мисал учун, Грозныйдагъы «Къатынланы сиптечилиги: иш гёрме заман болгъан» деген форумунда «Россияны къытынларыны союзуну» башчысы Екатерина Ляхова бизин журналгъа оър къыймат берди ва къатынлар учунгъу журнал Темиркъязыкъ Кавказда биргине-бир Дагъыстанда чыгъагъанын эсерди.

Озокъда, гъаманда йимик Хунзахда, Гунибде, Дербентде, Магъачкъалада обтгерилеген гезикли «Акъ турналаны» гюнлеринде де жанлы кюйде ортакъчылыкъ этдик. «Милли аралыкъланы беклешдириде Темиркъязыкъ Кавказ халкъланы маданият мердешлеринден пайдаланыв» (Геленжик), «Россияны тарихинде къатынланы варислиги» деген халкъара фестиваллардан да ари де турмадыкъ. Журналны биринчи редакторлары Умрагъил Шапиеваны 100 йыллыгъын Москвадагъы миллетлени уюнде белгиледик. Дагъы да узатсакъ, «Гюбечи къалалар», «Таргъу-Тав-2024» деген китап халкъара фестивалланы герти якълавчулары болуп, гъар тюрюю Интернет майданчаларда маълуматлар бере турдукъ.

Яшав-даим алгъа барыв, талпыныв, бизин де аявлу охувчуларыбыз, шо яшав сапарыбызны сизин булан бирче узатмагъа хыялыбыз бар. Бизин 6-нчы номерибиз янгы йылны алдында чыгъагъанын гысапгъа алып, сизге савлукъ, берекетлик ва ожакъларыгъызда паракатлыкъны ёрайман. Насипли болугъуз, бар болугъуз!

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'Xamisa Shamilova'.

Хамиса Шамилова,
баш редактор

Яшны агълюсюнден закон булан да, къылыкъ якъдан да айырма тынч тюгюл. Тек бир-бирде шо озъар насипсизликден къутулуп, ата-анасындан гёрмеген сюювню сезме, тапма биргине-бир ёлу болуп токътай. Умзагърат Вайланматовна Идрисова Россия Федерацияны умуми билим беривюню гюрметли къуллукъчусу, ата-анасыны янындан тергевсюз къалгъан яшланы гъайын этегенли 25 йылдан да къолай бола. Ону жамият арада Хумторкъали районну билим берив управлениесини бажарывлу касбучусу гысапда тезден берли таныйлар.

Яшавну маънасы – яшларда

Ону учун агълю-къыйматсыз савгъат. Ол айтагъангъа гёре, уллу яшавгъа алынагъан биринчи абатлар агълуден башлана, охусагъ да, ишлесек де гъар гюн бизге иссилик береген анадаш ожагъыбызгъа къайтабыз. Обсюп гелеген наслуну лап да агъамиятлы, сыйлы хасиятлары ювукъ адамларыны, доскъардашны айланасында болуп, оланы таъсири булан тарбиялана,–дей Умзагърат Вайланматовна. Ол къыйынлы яшав гъалгъа тарыгъан яшлагъа обзюнден болагъан бары да кёмекни этмеге къарай.

Умзагърат Идрисова ата-анасы ташлангъан яшланы обзлени агълюлерине алгъан адамланы гъакъында уллу гъюрмет булан хабарлай. Гъали оланы къыс-

маты янгы ата-анасындан гъасил бола. Олагъа дазусуз сююю, рагъмулугъу учун Аллагъны минг шагъабатлары болсун! Тек Умзагърат Вайланматовна шолай агълюлеге пачалыкъны янындан этилеген кёмекни тийишли даражада тююл деп гъисап эте.

Муниципал къуллукъгъа Умзагърат Вайланматовна 1999-нчу йылда Ростовдан къайтгъан сонг тюшген. Онда ол школада химиядан дарслар юрютген, гечге таба профтехучилищеге чыкъгъан. Оланы эри Солтанпаша булан шо заманларда эки уланы бола–Завур ва Казбек. Ростовда къызы Эльза да тувгъан.

Умзагърат Идрисова–Хумторкъали юртдан. Мунда ону тухум-тайпа тамурлары. Ата-анасы совхозда ишлеген: ана-

сы-юзюм оьсдюрювню устасы, атасы яшдан берли къойланы бакъгъан, сонг агрономгъа уйренген. Олар аглюсюнде дёрт яш бар эди. Умзагърат 1976-нчы йылда ДГПИ-ни химико-биология факультетин битдирген ва Ишартыдагъы орта школада ишлеме башлагъан. Сонг загъмат чалышывун Хасавюртдагъы школа-интернатда узатгъан.

Ону гъакъылбалыкъ болмагъан яшланы гъайын этив къулдукъгъа районну билим берив управлениесини о замангъы башчысы чакъыргъан болгъан. «Сизден къайры яхшы шо ишни дагъы бирев де этмежек», – деген эди ол. Умзагърат оьзюне тапшурулгъан борчланы писти-пистисин тез англай ва шоланы яшавгъа чыгъарма белсене.

25 йылны ичинде ол четим яшав гъалындан къутгъаргъан яшлардан, оланы ата – анасындан нечакъы баракалла сёзлер эшитгенин санама да къыйындыр.

Ондан къайры, Умзагърат Идрисова 22 йылны узагъында районну билим берив къулдукъчуларыны профсоюз къурумуна башчылыкъ этген. Россияны билим берив къулдукъчуларыны профсоюзуну Гьурметлев грамотасы,

Хумторкъали район администрацияны баракалла кагъызлары булан савгъатлангъан..

– *Инг алдын оьзюгюзню ишигизни гъакъында кысыгъача маълумат берсегиз ариг болар эди.*

– Бизин чалышывубузну аслу янларын айтсакъ, инг алдын – аглю яшаву тюзелмеген, лап ювукъ адамларыны янындан тергевсюз къалгъан яшланы гъайын этмек, тарыкъ буса оланы башгъа аглюлерде ерлешдирмек. Яшны къабул этген янгы аглюге пачалыкъны янындан гёрсетилеген маялар толу кюйде ва заманында етишмекни тергеп турмакъ. Тюзюн айтгъанда, мен шо берилеген гъакъланы оьлчевюн аз гёремен.

– Бизин ишибизде лап аслу зат – рагъмуду янашыв. Шо къачанда яшлар болсун, оланы янгы ата –аналары болсун, башгъа тюгюл, ачыкъ, гъакъ юрекли лакъыргъа, гъакълашывгъа талпындыра, – дей Умзагърат Идрисова. – Шо сыр чечивлерибизден сонг биз олагъа, гертиден де, кёмек этме сюегенибизге инанма башлайлар. Ондан къайры, комиссияны членлери оьзлени бек саламатлы кюйде туталар. Уййеси ихтияр бермей туруп

ожагына гирмейлер, холодильнигин не бар, не ёкъ деп тергемейлер...

– *Районда ата-ананы янындан тергевсюз квалган нече яш бар?*

– Бугюнге гысапгъа алынган 17 яшны гъакында лакъыр юрютмеге болабыз. Алда чы 69 –лагъа да чыгып гете эди.

– *Не йимик гьалларда яшлар сизин комиссиягъызыны тергевиюню тюбюне тюше?*

– Ата-анасы оьлсе, яда бириси оьлюп башгъасы туснакгъа тюшген буса. Кёп мисаллар гелтирмеге боламан. Бир гезик болган къайгылы агъвалатда эри къатынын оьлтюрген эди. Ону суд тийишли кюйде такъсырлады, оланы яшларын оьзюню янына ювукъ къардаш къатын алды. Мен огъар бары да тийишли документлени онгарма кёмек этдим. Гъали ол пачалыкыны янындан яшлар учун тийишли кюшум гъакъланы ала.

– *Яшлар оьзлени агълюсюнден, ата-анасындан айырагъангъа нечик янаша?*

– Мен ишлеген чакъты заманны ичинде бир керен Учгентде биз реабилитация центргъа 4 яшны гелтирген де, бешинчисин, лап гиччисин ата-анасы булан къойган эдик. Яшаву тюзюлмеген агълю эди деп айтмагъа болмайман. Олар ичгини ва наркотиклени кьохламай эди. Атасы айда 100 минг манатгъа ювукъ къазана эди ва къуру ишинде бола эди. Тек анасыны янындан авлетлерине бир къарав да ёкъ эди. Яшлар уьунден эсе, оьзлеге центрда хыйлы кьолай болажагъын оьзлер англатдылар: гюнде уьч керен исси аш бериле ва охума билимлер алма бары да имканлыкълар яратыла. Биз бир яшны да агълюсюнден гючден алып чыгъармайбыз, эки де яндан разилик болмагъа герек, агълюдеги гьал кьолайгъа къайтгъанда, яшны ата-анасыны янына къайтарабыз.

– *Къаравсуз квалган яшланы алма сюеген яда алган ата-аналар булан не йимик иш оьтгериле?*

– Яшланы янгы агълюлериндеги яшавлукъ шартларын тергейбиз. Сонг шоланы натижаларына гёре, кемчиликлени тюзлеме кёмек этебиз, бир тюрлю тувулунган масъалаланы чечивиюню ёлларын

излейбиз, насигъатлар беребиз, тийишли документлени жыйма кёмек этебиз.

– *Къарагъанда, сиз этеген ишигизни ушатасыз?*

– Озокъда, къыйынлыкълар бар нечакъгы сюе бусанг да. Оларсыз да бажарылмай чы. Айрокъда къыйынлы яшав гьалгъа тарыган яшлар булан гъар гюн дегенлей ёлугъуп, гъакълашып турмакъ тынч масъалатюгюл. Тек этегенишингни агъамиятлыгъын англап, ругъдан тюшмей, гъар гюнлюк гъаракатынгни узатасан. Бизин гележегибиз бизин яшлар да экенни къайсыбыз англамайбыз. Бары да умутларыбыз, сююнчлерибиз олар булан байлавлу. Мен оьзюм де алты торунумну улланасыман. Олар апайыны атын ер этмежегине бек инанаман.

– *Агълюсюзге тергев бермеге заманыгъыз кьаламы?*

– Къаст этемен. Мени эрим гечингени бир йыл бола. 40 йыл ону булан бир-бирибизге аркъа таяв болуп яшадыкъ. 2022-нчи йылда экинчи уланыбызны тас этдик. Ол Украинадагъы хас асгер гъаракатда ортакъчылыкъ эте туруп, къоччакъ кюйде жан берген. Уланларыбызны уллусу Хумторкъали район администрацияда ишлей. Билемисиз, яш гертиден де, оьзюню толу кюйде насипли гъис эте, эгер де, агълюсюнде оьсе буса. Озокъда, яшав оланы бир-бирде къыйынлы гьаллагъа тарыта. Яхшы шо сени герти ата-ананг буса, амма яшав бир-бирде яшланы четим гьаллагъа тарыта. Шо заман оланы янында биз болмагъа герекбиз.

Оьтеген Агълюню йылында сизге барыгъызгъа да насип, савлукъ, паракатлыкъ ёрайман. Яшавну маънасы яшлар да экенни де унутмагъыз.

Виолетта Ратенкова

Аминат
Шамсутдинова

Иппотерапия – барыбызгъа да пайдалы!

Иппотерапия не затдыр, ол адамны савлугъуна нечик таъсир эте, аврувну къолайгъа къайтарыв неден башлана? Шо гъакъда бугюн бизге «Мирадж» деген савлукъ сакълав центрны башчысы педагог ва иппотерапевт Аминат Агъматовна Шамсутдинова хабарлай.

Аминат иппотерапия тармакъда чалышагъаны 15 йыл бола ва оьзтёрече касбусуну сырларына тюшюнюп битген деме ярай. Бары да зат къызы Патимат тувгъан сонг башланды. Аминат къызына эки йыллар бола туруп, ону оьсювюнде бир тюрлю тамашалыкъланы эс эте. Гиччипав сёйлеме, оьсюне берилген соравлагъа жавап берме, сесленме къарамай эди. Ярым йыл анасы къызын да алып, гъар тюрлю врачланы уьстюне чабып турду, ахырда аутизм деп токъташдырдылар.

– Дагъыстанда о заман шолай аврувлары булангъы яшлагъа къарайгъан медицина центрлар ёкъ эди, врачлар гёрсетген дарманлар кёмек этмей эди. Ону яшына 6 йыл битип турагъанда да адамшавлу сёйлеп болмай эди.

– Кёмек излей туруп, Москвада «Бизин гюнешли дюньябыз» деген центрны тапдым. Олар аврувланы багъывда оьзге къайдалары булан бирге шо мен айтгъан иппотерапияны да къолай эди. Къызыма атны гёрсетгенче ва уьстюне олтуртгъанча, огъар кёп заман ат булан геземе нечик къужурлу ва пайдалы экени гъакъында хабарладым. Патя бир затгъа да тергев бермейгендей, эшитмейгендей йимик гёрюне эди.

Тек башгъа яшлар атлагъа минип айланагъанын гёргенде, мен де сююнемен деп айтды, шо ону биринчи маъналы сёзлери эди.

Москвада турагъан кююбюзде биз иппотерапияны гъар тюрлю заманларда 4 курсундан оьтдюк. Патюля ат школагъа къачан, къайда барагъаныбызны, электричкагъа нече де минегенибызны билген болду, хыйлы къолайгъа къайтды.

Мен шо къайданы гъакъында болгъан чакъы кёп маълуматны жыйма къарадым ва гъар заман Дагъыстангъа къайтгъанда, бизде де шолай центрланы тапма къарай эдим, тек тапмадым.

Шо заман мен «Игит» деген атлы спорт школаны кюрчюсюнде иппотерапия центрны ачма гъазир адамланы тапдым. Башлап оьзюм хас курсланы битдирдим, атны чапдырмакъ учун, гъажатлы ерлени, тизгинлени, къамучуланы сатып алдым ва Магъачкъалагъа Москвадан инструкторланы чакъырдым.

– *Сизин центр гъакъгъа ишлейми?*

– Ёкъ, биз яшланы ата-аналарындан гъакъ алмайбыз. 2018-нчи йылдан тутуп, ДР-ни билим берив министерлигини идарасы деп гъисапланабыз. Тюзю, башлап мен онгача центр ачгъан эдим. Бек къыйын эди. Атлар булан байлавлу ипподром ябылды. Биз бармагъан гъакимият кабинетлер къалмады ва ахырда бизин не буса да эшитдилер, къошум билим береген «Игит» деген школаны ачдылар. Башлап эки-уьч атыбыз тюгюл ёкъ да ёкъ эди...

Гъали чи кант этердей себеплер къалмады. Атларыбыз да етише. Центргъа

юзден де артыкъ яш юрюй ва йыл сайын, шолай аврувлагъа тарыгъан яшланы санаву арта. Оланы барысын да къабул этме бизин имканлыкъларыбыз ёкъ. Атлар да тала, адамланы айтмагъанда. Тек гёрмекли натижалагъа етишгенибиз сююндюре!

– *Яшланы къолайгъа къайтармакъ учун дагъы да не йимик къайдаланы къолайсыз?*

– Пьесалар салабыз, байрам чаралар оьтгеребиз. 2021-нчи йылда биринчи-лей Марат Шагътамановну сценарийине

гёре, «Насипни къапулары» деген атлы спектаклни гёрсетдик. Спектаклде бизин яшлардан къайры, Рус драм театры, опера ва балет театры актёрлары да ортакъчылыкъ этди.

Ондан къыйры, Янги йылгъа «Къышны сигърулу ёрмагъын» салдыкъ. Оьзюбюзню ишибизде аслу бир нече проектлеге аркъатаяйбыз. Гъар йыл маскарадлар, яшланы яратывчулугъуна багъышлангъан «Гележекни дазулары» деген регинара фестивални оьтгеребиз.

2021-нчи йылны февраль айындан тутуп Р. Гьамзатовну атындагы милли китапханада «Умутланы учуву» деген клуб иш гёре. Гьар айда бизин яшлар ва оланы ата-аналары учун яратывчу мастер- класлар обтгеребиз. «Мен насипли анаман» деген проектни аслу мурады- аврувлу яшлары булангы къатынланы якъламакъ. Бизин арт-студияда яшлар сурат этмеге уйрене.

Шо дарслагъа белгили художниклени чакъырабыз, олар яшлагъа касбу сырларын ача, пайдалы насигъатлар бере. Дагъыстанны музейлерине барабыз. Магъачкъаладагы музыка училищени студентлери булан уллу сагналагъа чыгъабыз. Ондан къайры, озтёрече аврувлары булангы яшлагъа квартирлер тутуп, олагъа тенгилери булан гелишликте турмагъа уйретебиз. Буса да, бизин аслу умутубуз-атлар!

– Иппотерапия – бизин медицинагъа артдагы заманларда къошулган багъывну янгы къайдасы. Неге атлар алда къолланмай эди, билмеймен?

– Иппотерапиядан гьатта Бырынгы Грецияда ва Римде пайдалана эди. Янгы арагъа чыкыгъан къайда деп бирев де айтып болмай. Тек о девюрлерде гъалиги йимик аврувлар болмагъан. Сакъатлар болгъан, тек олар аслу гьалда яш чагъында гечине эди, 14 йыл чагъына етишегенлер кёп аз эди. Янгыз XX асруну экинчи яртысында сакъатлагъа къарамагъа уйренгенде, врачлар иппотерапиягъа тергевюн бакъдыргъан ва натижаларына гъайран болгъан.

– Иппотерапия къайсы аврувланы багъывда къоллана?

– Багъыв деп айтмас эдим, адамны къаркъарасыны, психикасыны гъалы хыйлы къолайлаша. Башмай булан байлавлу аврувланы толу кюйде сав этме бажарылмай. Иппотерапия ДЦП-де, парезни гьар тюрлю къайдаларында, аутизмде къоллана.

– Иппотерапияны пайдасы илму ахтарывлар булан токъташдырылганмы?

– Озокъда, гетген асруну 70-80 нчи йылларда толу ва мекенли ахтарывлар юрютюлген эди, шоланы кюрчюсюнде илму ишлер де, китаплар да чыкъды.

– Иппотерапия дегенде, шоссагъат яшланы гёз алгъа гелтиребиз. Уллулагъа кёмек этмеге боламы?

– Улдулар яшлардан эсе, къолайгъа къайтгъанча узақъ къала, буса да кёмек бола. Бу иште кёп зат обзю адамдан да гъасил бола, ону инанагъанлыгъындан, сюегенлигинден.

Иппотерапия къаркъараны чыныкъдыра, атны иссилиги ону ерлеген адамгъа да бериле, атны гьар абат алыву башмайгъа тюз импульслар бере, сав клеткалар артма башлай.

Иппотерапия аз заманны ичинде натижа бермей, чыдамлыкъ ва бир нече йыллар узатып турмагъа тарыкъ.

– Къайсы чагъындан тутуп дарсланы башлама ярай?

– Иппотерапияны яшлар йыл, йыл ярым чагъындан къоллама башлай.

Шо заман, мисал учун, ДЦП-ге тарыгъанлар кёмексиз аякъ уьстге турмагъа башлай. Багъывну болгъан чакъы тез башлагъан сайын, аврувну къапгъунундан къутгъарма имканлыкълар арта.

– Кимге иппотерапияны къоллама ярамай?

– Бир-бир аврувлар булан бек сакъ болмагъа герек, масала, юрек аврувлар, инсулт ва гёзлери осал гёрегенлени яда сокъур. Тек шо заман да биз олайлагъа атны гъайдама 10-15 минут беребиз, сонг олар гъайван булан яав аякъдан гезей, огъар ем бере.

Иппотерапия- барыбызгъа да пайдалы!

Виолетта Ратенкова

Жума
Къурбанова

«Сизин институтда топлар этилеми?»

Фрустрация къайдалар, нестехиометрия магнит къошулчанлар, гейзенберг сынавлар ва шолай илму ахалай-махалайны да гъакъ юрекден суймеге бола экен. Тек башлап сени шогъар къыйышывлу овътёрече гъакъылынг болма герек. Мисал учун, Меусиша юртлу (Дахадаев район) ДНЦ РАН-ны физика институтуну илму кбуллукъчусу Жума Къурбанованыки йимик. Ол 2018-нчи йылда уьстюнлю кюйде кандидатлыкъ ишин якълагъан. Ишини атын айта турмайман, (шонда кён гъарплар ва англашылмайгъан сёзлер бар). Ишлейген чакъы заманны ичинде ону тыш ва россиялы журналларда 70-ден де артыкъ илму макъалалары чыкъгъан. Гетген йыл буса Дагъыстанны инг де яхшы жагъыл алим деген атгъа ес болгъан. «Дагъыстанлы къатынны» мухбири Интернетлеге чомулуп, кён мангалай терин тёгюп, башын авуртуп, Жумагъа алимлеге ва илмугъа байлавлу 15 сорав берген.

Жагъыл алимге 15 сорав

Илму-дюньяны англамакъны бир къайдасы. Дагъы да, шону адамны пайдасына бойсындырмакъны къасты. Илму мекенли яшав масъалаланы чече. Илму-ну яхшылыгъындан сув таза, дарманлар пайдалы бола, байлавлукълар чалтлаша.

– Сиз овъюне айрыча гъюрмет этеген Нобелни премиясын алгъан физик кимдир?

–Мария Склодовская-Кюри. Нобелни премиясын алгъан биринчи къатын. Уьстевюне, шо йылларда ахтарывчу чалышыв булан янгыз эргишилер машгбул эди. Къатынлар ювугъуна да барып болмай эди. Алим гысапда арагъа чыкъма тюгюл, оьр билим алма да бажарылмай

эди. Ол гёзел янгъа байлавлу терс мердешни бузуп бажаргъан.

– Къачан Дагъыстанда овъюню Нобелни лауреаты болажакъ?

–Тюзюн айтгъанда, ювукъ заманларда къаравуллама тюшмейдир. Бизин илму ахтарывларыбыз овъюню регион дазуларында турмай, илмуну зор, эркин ёлла-рына чыкъмагъа герек, гъукуматны да шо ишде овъз къошуму болмаса ярамай. Дагъыстанда жагъыл адамлагъа оьр даражалагъа етишмек учун янгыз спорт къалгъан. Шолай тергев илмугъа да берилме башлангъанда, шо заман сиз берген соравну уьстюнде ойлашып къарама ярай. Башгъа ёлу ёкъ.

– Генерал болма умут этмейген солдат осал солдат дейлер. Осал алимни нечик билмеге бола?

– Илму гъар-бир затны билме гъаваслыкъдан башлана. Шо саялы янгы сораулар бермейген алим – осал алим.

– Арабыздан гетген ва гъалиги къайсы алимлер булан сиз ёлукъма сюер эдигиз?

– Михаил Ломоносов булан инг алдын. Ону илмуну гъар тюрлю тармакъларындан терен билимлери ва англаулары бар эди: философиядан, поэзиядан, тарихден, политикадан... Мен, мисал учун, Ломоносов бизин илмуну жележегин нечик гёре болгъанын билме сюер эдим.

– Ишден гёнгююз чыгъып къалмасын учун не этесиз?

– Лап яхшы къайдасы– чалышывунгуну заманда бир алышдыра турмакъ. Мени учун шо шагъарланы къавгъасындан ареклеге тавлагъа этеген сапарларым. Тавларда бары масъалалар увакъ йимик гёрюне.

– Бир-бир шоуларда алимлени бир тамаша делибашлар йимик гёрсетмеге къарайлар. Сизин шогъар янашывузгъуз нечикдир?

– Гъар адамны йимик, гъар алимни де бола бир тюрлю тамаша хасиятлары. Мен де ва мен таныйгъанланы арасында шолай хасиятлар булангъылар ёкъ экенни ташдырып айтмагъа боламан.

– Алимни адатлы иш гюню нечик оьте?

– Шо кёбюсю алдынга салынгъан тапшурувдан, масъаладан гъасил бола: гысапланы юрютмек, сынавланы натижаларын чыгъармакъ, илму макъала язмакъ, ахтарывларынгны грантгъа гъазирлемек. Дагъы да, биз низамлы кюйде иш ёлдашларыбызны, озге алимлени илму ишлерин охуп чыгъабыз. Шо сагъа илму янгылыкъланы билмеге, озюнгни ахтарывларында къоллама имканлыкъ бере. Ондан къайры, алимлер ара бёлмей конференцияларда, симпозиумларда ортакъчылыкъ эте, бир-бирде илму лекцияланы охуй. Сен этеген ишни озгелер де гёрмеге, билмеге герек. Алимлер бир-бири булан жанлы байлавлукълар, бирче ахтарывлар юроте. Шо эки керен артыкъ натижалагъа етишмеге ёлланы ача.

– Илмуда тезден берли токъташдырылгъан къаравлагъа къаршылар къайдан чыгъа. Сайки, Ер юзю де япалакъ, Ай да ону ёлдашы тюгюл?

– Шо авамлыкъланы уьлгюсю деп эсиме геле. Къарагъанда, оларда оз заманында ой- гъакъыл мекенли къурулуп битмеген. Шо аслу гъалда осал билим алгъанлыгъындан тувулуна.

– Аты дангъа айтылгъан алим Стивен Хоакин билимлени аслу душманы авамлыкъ тюгюл, даражасы теббендеги бир тайпаны оьтесиз гъакъыллы болуп гёрюнме къарайгъанлыгъы деп айтгъан. Сиз шону булан разимисиз?

– Шо–оз-озюн алдатыв, озюнню билимлерине тюз, гerti къыймат берип болмайгъанлыкъ. Адам къайсы буса да бир масъалада англаулары аз болгъан сайын, озюн шо тармакъда бары да затны исти- истисин билеген гъакъылтебеге гысаплай. Шолай адам бир заманда да озюнню янгылышына мюкюр болмажакъ.

Шо гъалда тургъан сайын тюзлюкге бир заманда да етишмежек. Шо саялы Хоакинни къолун къысаман.

– Эгер де, сизге дюньядаггы къайсы сырланы да билме таклиф эте буса, мисал учун, Кеннедени ким оьлтюрген яда Алам нечик яратылгъан, къайсын сайлар эдигиз?

– Ер юзюнде яшав нечик тувулунгъан? Шо соров гъар гъакъыллы адамны ойлашдырадыр деп эсеме геле. Гертиден де, нечик шо амалгъа гелгенин билмек, илмуда лап зор уьстюнлюкге гысапланар эди.

– Нечик ойлашасыз, Дагъыстанда илмугъа бакъгъан якъдаггы тергев артамы яда кемийми?

– Тергев кемимей, тек арта деп де айтма болмайман. Билим беривню гъалиги къайдасы шогъар болушлукъ этмей. Гъали охувчуланы ва студентлени арасында, гертиден де, илму булан чалышма сюегенлер кеп аз, айрокъда бизде, Дагъыстанда.

– Республикада илму чалышывну абурун артдырмакъ учун не этме герек?

– Улду федерал программа тарыкъ. Шо программада муаллимлени якълавгъа

байлавлу айрыча бёлук болмагъа герек. Алимлени сонгу наслуларын оьсдюрюв университетде тюгюл, школада башлана.

– Ишигизге байлавлу сизге берген лап да онгуз не соравлар эди?

– Нете, Дагъыстанда илму бармы? Шу ишигиз саялы сизге нечакъы акъча тёллейлер? Сиз институтда атылтыв топлар чыгъарамысыз? Къайсы онгуз – оьзюгюз токъташдырыгъыз.

– Лап да агъамиятлы илму- шо...

– Мен не жавап бережегимни англама кыйын тюгюлдюр, озокъда физика. Ол аламда бугюн болуп турагъан лап улду масъалаланы ахтара. Дагъы да физика алдынлы технологияланы кюрчюсю болуп токътай. Смартфонланы, компьютерлени ушатамысыз? ...Физиклеге кеп савбол деп айтыгъыз.

Руслан Бакидов

Альбина
Шутунова

Варисликге къалгъан касбу...

«Бизин тухумда педагоглары бир нече наслусу оьсген. Лап башындан тутуп оьзюмню къысматымны билим берив булан байлама токъташгъан эдим. Шо магъа варисликге къалгъан касбудур», – деп башлай бизин булангъы лакъырны пагъмулу яшлар учунгъу лицей-интернатны директору Альбина Выборовна Шутунова.

Таныш болувубузну биринчи мюгълетлеринден ону сейлейген, оьзюн тутагъан кююне къарагъанда, шоссагъат гез алдынга герти муаллимни келпети гелип токътай.

– Педагогикадагъы чалышывугъуз нечик ва неден башлангъан эди деген соравума ол иржайып:

– Шо касбума элтеген ёл магъа нече де узакъ ва четим йимик гёрюндю. Мен бютюн оьмюрюн педагогикагъа багъышлагъан муаллимлени агълюсюнде тувгъанман, шо саялы школа сени экинчи уьюнге айланажагъын, толу кюйде берилип ишлеме тюшежегин яхшы англай эдим, – деп жавап берди.

Ата-анасы булан Альбина улду уьлкебизни не ерлеринден де айланып чыкгъан. Яш йыллары Лак районну Бурши юртунда оьтген, гиччинева къызын янгыз уйде къойма суймей, ата-анасы гъар гюн дегенлей, ону оьзлер булан школагъа алып бара болгъан. Ол язма, охума тез уйренген, тек сол къолу булан яза. Агълюсю Магъачкъалагъа гёчгенде, гъакъыллы къызъяшны биринчи класны къутгъарып, экинчи класгъа чыгъарма суймегенлер. Сайки, ол тюз язмай деп багъана тапгъан. Бир вакъти огъар

йыракъ Ашхабадагъы школада да охуматюшген.

– Биз уьч къызардаш барбыз, – деп хабарлай Альбина Выборовна, – олар экономика билимлер алгъанлар, мен буса гиччиден берли муаллим болажагъымны биле эдим. Оьзюмню таныгъандан берли къолумдан китап таймайгъаны эсимде. Неге тарихи факультетни тангладым? Мени гъисабымда, тарих-жамиятны яшавун гъар тюрлю янларындан яхшылашдырма уйретеген, имканлыкъ беререген илму. Тарихин тас этген, талигъин де тас этер деп негъакъ айтылмагъан. Билимлеримни даражасын артырмакъ учун хыйлы программаларда ортакъчылыкъ этдим.

Альбинаны школадагъы чалышывууну гъар девюрю огъар билимлени, педагогиканы дюньясына теренден чомулма, касбусунда дагъы да бир канзиге оьрленме имканлыкъ бере эди. Муаллимликдеги биринчи абатларын ол Магъачкъаладагъы 5 номерли школада ала, мунда яшланы тергевиюн тартма, дарсланы охувчулар учун болгъан чакъы пайдалы юрютме, иш ёлдашлары булан гелишли, ачыкъ юрекли аралыкълар тутма уйрене.

М. Гьамзатовну атындагъы кѣп тармакълы лицейде сынавлары дагъыдан да арта. Ол лицейни директорун Бадави Сайитович Гъажиевни ону жагъыл педагоглагъа этеген терен гъакъыллы наsigъатларын, ёравларын бир де унутмай.

Янгы дазулар ачылгъан

– Пагъмуду яшлар учунгъу лицей-интернатдан чакъырыв гелгенде, мени алдымда генг, янгы дазулар ачылагъанын англадым, шонда билим беривде гъар тюрлю тогъаслар салынмайгъанын биле эдим. Республиканы гележекде аркъъатайву болажакъ яшланы пагъмулары чарланагъан лицейде сен озтѣрече дюньягъа тюшесен.

Арадан эки йыл озгюп, озгъар билим берив идараны замандыкъгъа башчысыны борчларын кютме тапшуралар. Арадан бирдагъы йыл гетип, иш ёлдашлары

коллективни сыкълашдырма бажаргъан Альбина Выборовнаны бир тавушдан директор этип сайлайлар.

Тарбияны да унутма ярамай

Шо ишинде директор гъарисини хасиятын, билим даражасын гъисапгъа ала. Ондан къайры, лицейде эргиши педагогика айрыча агъамиятлы ерни тута.

– Гъали тынч заманлар тюгюл,– дей ол, – озсюп гелеген наслуну тарбиялауда янында эгги мердешлени юрте гелеген эргиши муаллим болмаса, бир де ярамайгъанына тезден берли тюшонюп битгенбиз.

Яшавгъа бары да якъдан гъазирлиги булангъы охувчулар лицейден сонг уълкени лап белгили озр охув ожакъларына тюшелер. Билим берив тармакъда лицей улду гъюрмет, абур къазанып бажаргъан. Шо да кѣп затны англата.

– Муаллим оъзюню ишинде охув программаны материалларыны имканлыкъларындан пайдаланып янгыз билим берив булан дазуланып къалмай, тарбия ишге де тергев бермеклигини уллу агъамияты бар, – деп узата Альбина Выборовна. – Бизин яшларыбыз эдепли, къылыкълы, ватаныны герти патриоту, жаваплы ва абурлу ватандашы болуп оьсгенни бек сюебиз.

Билимлени уъюню тутумлу есиси гъаракатыны натижасында лицейде турагъан яшлар оьзлени мунда, гертиден де, гъайы этилегенин гёре, сезе. Дарслар бир сменде юрюле, гюнню экинчи яртысында къошум билим алывгъа байлавлу дарслар оьтгериле. Охувчулар олимпиадалагъа, конференциялагъа онгарыла, психология тренинглеге юрюйлер, къужурлу проектлени гъазирлевде ортакъчылыкъ этелер, гъар тюрлю курслагъа ва кружоклагъа баралар. Бешинчи класдан тутуп, гъар охувчу оъзю учун гележекде не йимик иш булан машгъул болма сюегенин танглай: инженер-технология яда оьзге илмулар. Шо олагъа ЕГЭ –ге толлу гъазирлик булан етишме имканлыкъ бере. Ондан къайры, лицейдеги яшлар Билим берив министерликни янындагъы институтну кафедралары булан байлавлукъ юрюте.

Директор «Цифровая инновационная среда» деген проектни гъакъында иштагълы кюйде хабарлай. Проектни аслу мурады – «Информатика», «Математика», «Роботехника», «Физика»... ва оьзге илмулар булан байлавлу тувулунагъан янгы ойланы яшавгъа чыгъарывну ёллары ахтармакъ, тапмакъ.

– Шо яшланы инженер йимик масъаланы бары да янларын гъисапгъа алып, мекенли ойлашма, гъисапларын чыгъарма уйирете. Лицей республиканы предприятелери булан дыгъарлар байлай, яшлар практикасын шоларда оьтгере. Инновациялар, янгылыкълар – шо билим беривню кюрчюсю деп гъисап эте Альбина Выборовна. – Лицейде алдынлы интерактив панеллер булан янаша адатлы такъталаны да ва борланы да къоллайбыз.

Директор иш ёлдашлары булан оъзюнде дагъыстанлы охувчулар да ортакъчы-

лыкъ этеген сколково проектлени лицейде нечик яшавгъа чыгъарылагъанын хабарлай. Педагоглары гезикли проектине гёре, лицейни кюрчюсюнде илмуахтарывчу центр ачылажакъ.

Иш ёлдашлары, охувчулар бир де ругъдан тюшмейген директоруна къарап, уьлгю алып, оъз борчларына жаваплы кюйде янаша. Озокъда, къайсы коллективде де кёп зат ёлбашчысындан гъасил бола. Шо якъдан лицейдегилеге кант этме бир себеп де ёкъ. Альбина Выборовна – оланы герти насигъатчысы, ёл гёрсетивчюсю ва биринчи якълавчусу. Ол муаллимлер, яшлар Украинадагъы хас асгер гъаракатда ортакъчылыкъ этегенлеге кёмек жыйывгъа нечик сююп, аяп янашагъанын айта. Гезикли кёмекни Курск областгъа йибережеклер. Лицейге чакъ-чакъда алда мунда охугъан, гъали асгер борчун Украинада кютеген солдатлар офицерлер къонакълай геле. Шолай таъсирли ва къужурлу ёлугъувлар яшланы эсинде хыйлы заманлагъа къала.

Агълудеги гъал...

Лакъырыбызны тамамлай туруп, анасыны ишине уйдегилер нечик янашагъанны билме сюебиз. Альбина Выборовна иржая. Къызы Луиза – гинеколог, эки уланны анасы, уланы Адилгерей ДГУ-ну юридический факультетин битдирген. Ростехде юрист болуп ишлей, лап гиччиси Тимур 7-нчи класда охуй.

– Нечакъы сюймесем де, яшларым ва торунларым мени сийрек гёре, тек бираз сама бош заманым болса, агълум булан оьтгерме къаст этемен. Агълуюню башчысы Малла Абдулагъович хыйлы йыллар жаваплы пачалыкъ къулдукъда ишлеген, ёлбашчыны иши нечик жаваплы ва къыставуллу болагъанын яхшы биле. – Мени учун ол – герти аркъатаявум ва якълавчум. Эрим ожакъдагъы яшавгъал агълуде турагъанланы барысындан да тенг кюйде гъасил бола деп гъисап эте. Бизин арабызда шогъар шекленгенлер ёкъ!

Айшат Тажудинова

Илгъама
Загъирова

Умутгъа элтеген ёл булан

Илгъама Загъирова булан мен 2016-нчы йылда Каспийскиде Энергетика коллежде террорчулукъгъа къаршы оьтгерилеген форумда таныш болдум, шо чарагъа бизин редакцияны къуллукъчуларын да чакъыргъан эди. Зал тыгъылып толгъан, олтурма ерлер ёкъ. Юз торлю соравлар берилди, шоланы арасында онгсуз, ерсиз соравлар да аз туююл эди. Буса да мажлисни юрютеген жагъыл къатынгиши шо меселдеги соравлар чалынажагъын алданокъ билегендей, лакъырны нече де уста кюйде пайдалы агъымгъа айландырды.

Гъасиликалам, форум оьр даражада оьтдю. Шо заман коллежни директору А. Хаппалаев къызъяшгъа яхшы къыймат берди:

– Чагъына да къарамай, Илгъамагъар-бир затгъа жаны авруйгъан тизив къурумчу пагъмусу булангъы адам. Мен ону пединститутда охуйгъан заманындан берли танийман, – деди ол, –бек жагъ, гъаракатчы хасияты булангъы студентка

эди. Шо саялы бизге де чакъырдым. Билемисен, бугюн училищеге охума кимлер тюше? Аслу гъалда къыйынлы яшав гъалгъа тарыгъан, тарчыкълыкъда турагъан, агълюлери тюзелмеген яшлар. Бугюнго чарабыз буса, олар оьзлени алдына салынгъан талапланы уьстюнлю кюйде яшавгъа чыгъарып бажарагъанын гёрсетди. Жагъиллени центрын ачгъанбыз. Гъали жамият ишге оланы 80 процентден де артыгъы къуршалгъан.

Булай алгъанда, жамият иш не затдыр? Яхшы яшлар кружоклагъа, спортзаллагъа юрюй, суйсе де, суймесе де сонгугюнго булкъаларда ортакъчылыкъ эте. Тек биз гёрген зат башгъа эди – олар улду, дос студент жамиятгъа бирлешген.

Билив берив ва илму министерлик ДР-ни Гъукуматыны янында иш гёреген жагъиллени комитетини башчысы И. Загъированы сиптесин якълап, ону сынавун, проектлерин республиканы училищелеринде ва коллежлеринде яйма токъташгъан. Эки айны ичинде Илгъама

бары да эсгерилген охув идараланы айланып чыккъан. Огъар къыйын эдими?

– Озокъда, тынч тюгюл эди, тек къужурлу эди деп инамлы кюйде айтма боламан. Биз комитетде ишни планын къурдукъ, ким, негер жавап бережегин токъташдырдыкъ. Ишчи сапарыбызны вакътисинде тизив адамлар булан таныш болдум, мастер-класлар оьтгердим.

Комитетдеги ишимден къайры, мен орта профессионал билим береген идараланы директорларыны советини президиумуна да гиремен. Олар барысы да менден хыйлы уллу адамлар. Магъа тынглама, таклифлериме къулакъасма сюерми деп талчыгъа эдим. Тек биз бир-бирибизни ашив англадыкъ, оланы ёравлары, насигъатлары ишимни дагъы да яхшылашдырма кёмек этди. Мисал учун, коллежлени чебер коллективлери-ни арасындагъы республика конкурсда 64 охув идарадан лап кёп болса, 4-5 бола эди, бу йыл буса 24 бар.

Бизин ишибизни натижасында хас къурумларда гысапгъа алынгъан студентлени санау эки керенге аз болгъан.

Шондан сонг, Илгъама булан мен дагъы да бир нече керенлер ёдукъдум ва даим нечик инче, уллу гёзлери булангъы, яшавдан саркъыйгъандай, къызъяш шодай агъамиятлы чараланы къурма, къужурлу проектлени арагъа чыгъармагъа. ва шодай шонча адамны къуршап бажара деп тамаша бола эдим. Ону булан ювукъдан таныш болгъанда, англадым-огъар тутгъан ёлундан тайышмай алгъа юрюмеге кёмек этеген ич гючлю ругъу бар.

– Мен оьзюнде инг алдын билимлеге, патриотизмге, эдеп-къылыкъгъа тергев берилеген агълюде оьсгенмен. Улланам ва анам- педагоглар. Атам оьлгенде, магъа 6 йыл бола эди, ону иниси де хатабалагъгъа тюшюп оьлдю, улланам инсуьлт алып тёшекге тюшдю. Болагъан кююмде анама кёмек этме къарай эдим. Ол школадагъы заманында улланама аш, дарманлар бере эдим, сонг дарлагъа бара эдим, къайтгъанда, къайтып улланамны янындан таймай эдим.

Мен бирев булан да къурдашлыкъ юрютмей эдим. Сонг 9-нчу класда бирден уянгъандай болдум. Магъа яшав нече де къужурлу болуп гёрюнме башлады, къурдашлар тапдым, школаны жамият яшавуна къуршалдым. Школаны алтын медальгъа битдирдим. Оьр охув ожакъны да къызыл дипломгъа тамамладым. Тек янгыз охув магъа азлыкъ эте эди, адамлагъа кёмек этмеге сюе эдим. Илгъама башлап курсуну, сонг савлай факультетини профсоюз къурумуну башчысы бола, гечге таба, ДГПУ-ну профкомуну председателини заместители этип сайлайлар.

– Биз къуру «Касбусунда инг яхшысы», «Студент- алдынлы адам», Игит», «Дагъыстанлы къыз» деген ва оьзге конкурсланы оьтгере эдик, гъар тюрлю проектлени гъазирлей эдик ва яшавгъа чыгъара эдик, рагъмулу фондлар булан тыгъыс байлавлукъ юрюте эдик. Биз барып тилеп, ондан-мундан акъча жыймай эдик, чаралар оьтгере эдик. Масала, ресторанланы есилерине 50 тарчыкълы

агълюде яшайгъан яшланы чакъырматилей эдик, онда артистлени де къуршай эдик, озъюбюз де гъар юрлю спектаклдерден гесеклерин гёрсете эдик, тюкенлени есилеринден яшлагъа савгъатлар оьлешме тилей эдик...

Не зат эсимде къалды? Шолай яшлар булангъы ёлугъувланы бирисинден сонг магъа 4 йыллыкъ гиччи кызыъяш ювукъ болуп, кырыйма гелип, къолумну алып: «Кёп савбол!» – деди.

Мен язгъан сценарийге гёре, кысгъаметрли чебер фильм чыгъарылды. «Кысमतны айланч ёллары» деген фильм жагъыллени патриот ругъда тарбиялавгъа багъышлангъан. Съёмкаларда бизин факультетни студентлери де ортакъчылыкъ этди, – деп хабарлай Илгъама. – Бизин яратывчу сиптечилигибиз булан «СтудТВ» деген киномотография студия къурулду. Озокъда, фильмни чебер якъдан гъали де уьстюнде ишлеме тюшеген янлары бар экенни англайман, тек ону аслу ою бугюн бек агъамиятлы.

Ону охувгъа да, фильмлени чыгъармагъа да нечик заманы етише деп сорай да турмадым. Огъар актёрланы танглама, (студентлени арасындан) асгер бёлюк булан сёйлешмеге, ролланы уьйренме ва шону булан бирче яхшы охума герек эди. Ону гъаракаты не затгъа етишегени гёрюнюп тура эди.

– Гечге таба, «СтудТВ» деген проектимни Дагъыстан Гъукуматыны идарада комиссиясыны алдында якъладым. Стажировкамны Республиканы Башчысыны ва Гукуматыны администрациясында оьтгердим, шо мени учун яхшы сынав топлав болуп токътады.

Гечге таба, мени Каспийскидеги Энергетика коллежге чакъырдылар. Озокъда, мени касбу якъдан оьрленмеге кёп имканлыкъларым бар эди. Билемисиз, адамлар чакъ-чакъда яхшы ерни, онгайлы къуллукъну гъакъында сёйлей болалар. Тек шо ер, биринчилей адамлар чы-сонг къуллукъ! Мен коллежде оьзюмню еримни тапдым. Мени булан бирче ойларымны якълайгъан, кёмек этме тарыкъ буса, гъар-бир затгъа уьйретме гъазир ёлдашларым ишлей эди.

Арадан 10 йыл оьтюп, гетме токъташдым...

– Сизге къарагъанда, башгъа къужурлу таклифлер этилген болгъандыр?

– Шоланы лап къужурлусу, Россияны тыш ишлер министрлигинден гелген эди. Мен олар булан бирче бир нече проектлерде ортакъчылыкъ этгенмен. Тек анадаш еримни де кьоюп, уьлкени тахшагъарына гёчме гъазир туююл эдим. Шо саялы «Дослукъ уьйню» башчысына конкурс билдирилгенде, гъазир этип документлеримни бердим.

– Биринчи чараны, улду концертни биз 2023-нчю йылны февраль айыны 23-нде Украинадагъы хас асгер гъаракатда ортакъчылыкъ этгенлер учун оьтгердик, – деп узата «Дослукъну уьню» башчысы. – Оьр пачалыкъ тапшурувланы яшавгъа чыгъара туруп, милли аралыкъланы беклешдиривге, милли маданиятны оьсдюрювге байлавлу программаланы гъазирлевге айрыча тергев беребиз. «Дослукъну уьюнде» Дагъыстанны Башчысыны асгерчилени агълюлери булан ёлугъувлары оьтгериле. Гъар шолай ёлугъув сенде оьр гъислени тувдура ва сагъа салынагъан жаваплылыкъны дагъыдан да бек сезме башлайсан.

Илгъама Загъирова Россияны тыш ишлер министрлиги булан яхшы аралыкълар сакълама бажаргъанын да эсгермеге тюшедир.

– Дагъыстан-политика, маданият, экономика якъдан дюньяны бирлешдиреген майданчагъа айланар деп умут этемен. Шо бек инче политика экенни англайман, муратлагъа тез етишме бажарылмас, тек биринчи абатлар алынгъан деп инамлы кюйде айтмагъа боламан. Мени якълайгъанлар да шогъар бек умут эте.

Агъвалатлар гёрсетеген кюйде, шо умут яшавгъа чыгъажакъ!

Ажа Абдурагъманова

Сигърулу бавну есиси

Тагъиргент-Къазмаляргъа этген сапарым мени яш заманларыма къайтарды: арадан кеп йыллар оьтген, тек август алда йимик, бугюн де къыр бюрлюгенни бишген емишлери булан сююндюре. Бюлдюрген бишген сонг, бу бойларда пындыкъны тюшюмюн къайтарыв башлана. Гъар бавдан адамланы кюлкюсю эшитиле. Ата-аналагъа кёмекге ювукъ ва йыракъ тараплардан яшлары да, торунлары да гелген.

Тагьиргент-къазмаларлы Теймур Гебетулаевич Гьабибов – агроном, юрт хозайство илмуланы кандидаты, Дагъыстанны Жамият палатасыны эксперти. Бизден гьали арек 1988-нчи йылда Геджухда практикасын оьтгере туруп, ерни тюбюндеги подваллардагъы чагъыр заводну биринчилей гьрген. Заводгъа халкъ арада воронцовские деп де айтыла. Уллу эмен бочкелерде чагъыр оьзюню тийишли кююне, даражасына етишгинче, йыллар булан сакълана, гьатта пасат 90-нчы йылларда да ерли жамаат оьзлени заводун сакълап бажарды. Шо заман сельхозакадемияны жагъыл студентине уьлюхе музей ачмакъ деген ой геле.

– Мен эсги савут-сабаны жыйма башладым. Эсги дегенде, шоланы агълюбюзде артдагъы вакътилер болгъанча къоллай эдик. Сонг музейим чюпрекден этилген, ичи юн яда мамукъ булан толтурулгъан къурчакълар, агъач оюнчакълар булан толумлашды...

Уьй музейини хыйлы экспонатларын ол дос-къардашдан, танышлардан, юртлуларындан айланып жыйгъан. Бирлерин сатып да алма тюше эди. Шо тынч заманлар тюгюл эди. Уьлке яйылып, тозулуп бара эди, Дербентдеги сынав станцияны къуллукъчуларына айлар булан алапа берилмей эди. Теймур шонда илму къуллукъчу болуп ишлей эди. Тьдлеп йиберсе де, къутсуз акъчалар тез харжланып да бите эди. Гьар гезик ол уьюне эсги лампаны яда тигив алатны алып гелсе,

къатынына хонтурлана эди. Сайки, бары да уьюню ичин къалды – къулду булан толтуруп битдинг деп ачувлана эди. Биринчи экспонатын Сталинни сураты булангъы 3 литрлик банканы ол ерли консерво заводну складында тапгъан эди.

Музей булан янаша ол бавунда тереклер орнатма уруна. 2000-нчи йылда барькъ акъчасына пальманы бала тереклерин сатып алгъан. Бир йыл оьгюп, шо тереклени бираз оьсме къоюп, базаргъа сатма чыгъаргъан ва бары да харжлагъан чакъы акъчасын къайтаргъан. Теймур агроном, алим гьисапда сынавлар оьтгерип, тереклени тюрлю-тюрлю чыдамлы журналарын оьсдюрге башлай.

Эгер де, алда ону гьайран субтропик бавунда янгъыз пальмалар оьсе эди буса, гьали шонда дюньяны тюрлю ерлеринде сийрек ёлугъагъан, бизин учун айрокъда тамаша тиеген тереклени гьермеге боласан – лаврожие, япон оьгюзьемиш (мушмула) (сьз ёругъуна айтгъанда, туристлер эсгерген кюйде, олар Абхазияда ва Китайда ашагъан оьгюзьемишден эсе, Теймурну бавунда оьсгени татывлу) киви, фейхоа, маракуя, унаби, кудрания, лимонну татыву булангъы туя, арив ийис береген будлея, читальпа ва кьп башгъалары. Алимлер эркин имканлыкълары булан пайдаланып арагъа иссиге ва сувукъгъа, аврулагъа, зиянлы жанлагъа чыдамлы тереклени янгы журналарын чыгъара. Теймур да оьзюню 15 сотух еринде олардан артда къалмай, тизив

натижалагъа етишген. Озокъда, ону бавчулукъ тармакъдагъы устюнлюкleri тергевсюз къалмагъан. Бугюн ол «Полоса» деген акционер къурумну агроному ва илму ойчусу болуп ишлей. Артдагъы 5 йылны ичинде ону башчылыгъы булан уллу майданчаларда киви, нар, хурма, бадем, гъармут, баъли, пындыкъ, шаптал ва озге емишлер озсюрюле.

Теймур Дагъыстанда биринчилерден болуп, 2000-нчи йылда 1 гектар ерде хурма бавну къюрчюсюн салгъан. Гъали республикада шо емишни умуми майданлары 1 минг гектардан да артыкъ. Россияда шолай уллу хурма бавлары булан макътаньп болагъан дагъы бир регион да ёкъ.

Ону бавуна гиргенде, бирден гъислеринг ташьп, башынг айлана. Дёрт де якъдан сени чечек ачагъан, ийиси эсиртеген тереклер къуршагъан. Теймур ал ва акъ тюсю будлеяны бир нече бутакъларын сындырып алды:

– Талчыкъмагъыз, –дей ол, – будлея сындыргъан, бутагъан сайын дагъыдан да бек обсе.

Теймур хабарлайгъан кюйде, СССР-ни заманларында уълкеде Мичуринден сонг къалгъан тереклени янгы журналарын озсюреген гючлю илму школа бар эди.

Ахырынчы гезик олар мини-кивини арагъа чыгъаргъан эди. Тек тозулуну девюрлери тувулунгъанда, шо агъамиятлы иш токъталып къалды, бизге озсюмлюклени Польшадан, Венгриядан, Украинадан алмагъа тюше эди.

Бавну есиси емишлени арасындан гъали бютюн дюньяда генг кюйде яйыла гелеген азиминни айрыча эсгере. Шо татывуна гёре, банангъа ва ананасгъа парх береген гъар емиши 400-660 грамгъа етишеген янгы озсюмлюк. Уъстевюне, 29 градус сувукълуклагъа да чыдай. Италиядан къонакълай гелген касбучулар Теймурну бавунда азиминни эки журасын гёргенде гъайран болгъан. Оьзлерде янгы сынавланы башлагъанлар.

– Оьзюнде бавлар обсеген топуракъны да жаны бар, – деп узата Теймур, – авруй, къарт бола, дагънилигин тас эте. Мени алим-агроном гъисадагъы борчум-бизин топуракъны гележек наслулар учун мол тюшюмлю, ата-бабаларыбыздан къалгъан кююнде сакъламакъ.

Бизге Теймурну уланы ювукъ болуп, атасына Калининград областдан гелген туристлер Гъабибовланы уй музейине ва бавуна къарама сюегенин билдире. Теймурда уй музейни къурмакъ деген ой студент заманларындан берли туву-

лунгъан эди. Тек бир гюн огъар белгили политолог ва журналист Ханжан Къурбанов ёлукъмагъан эди буса, хыяллары хыял кюйде къалмакъ да бар эди. Ханжан огъар абзарында музей ачсанг, сизге ара бёлмей, туристлени бакъдырып туражакъман деп сёз берген болгъан. Гъали ол музейиндеги гъар экспонатыны гъакъында иштагъланып хабарлай:

– Шу эсги хынжалны сабы, сабут-сабаны сынгъан гесеклери Ярагъ-Къазмаляр деген юртну къырындагъы археология ахтарывлардан сонг табылгъан. Нап лампалар-Ахты райондан, йип ийиреген аякъ машин-Курах районну юртларындан. Бешик бизин агълюбюзден къалгъан. Уллу таракъланы хали согъувчулар къоллай эди. Кажиндегиз азында зоо йыллар сама боладыр. Айтагъаным, гъарисини къужурлу тарихи, музейге гелген ёлу бар.

Къонакълагъа адатлы лезги ожакъ нечик къурулгъан болгъанын, Къыбла Дагъыстанда адат-мердешлени къурулгъан кююн хабарламакъ учун, тарихдегиз, китаплагъа чомулма тюшдю. Бир -бирде туристлер къужурлу, къаравуллагъан соравлар берелер, мен шогъар гъа-

зир болмагъа герекемен. Ондан къайры, Самур орманлыкъда айрыча оъз сокъмагъымны ачгъанман, къонакълагъа айланадагъы табиятны, жан-жанывары гъакъында къужурлу маълумат беремен. Ерли адамлар булан бирче орманлыкъны нас-чёпден тазалама чыгъабыз. Гъасиликалам, аваралар аз тюгюл – уланым туристлени къаршылай, къатыным ва гелиним аш гъазирлей, къызым буса Интернетде бизин сайтыбызны юрте. Барыбызгъа да иш табыла! – деп кюлей Теймур.

Мен гёз алдыма гелтирме къарадым, шу Калининграддан гелген оърюм яш къайтгъанда, тенглилерине Россияны лап къыбла бойларында ерлешген сигърулу бавну, уый музейни гъакъында не хабарлажакъ экен.

– Озокъда, сабур-саламатлы, анадаш ерлерини герти патриоту бавну есисин Теймур Гъабибовну да эсерме унутмас. Олайланы гъакъында – ерни тузу ва яшавну аркъатаяву деп айтыла гелген!

Сулъгият Булгаева

Сююв булан сынав

Биз школа кърдашыбыз булан бир-бирибизге эгизлер йимик ошагъан эдик. Ата -аналарыбыз да муаллимлер болуп бирче ишлей эди. Ондан къайры, кърдашым да, мен де бир бийив ансамблге юрюй эдик. Школада бизден бетер тынчтурмаслар болмагъандыр. Биз этмейген зат къалмады, дарс беривчюлерибиз бизден тазза инжинген эди. Ата-аналарыбыз не этегенни билмей, бизин башгъа школагъа чыгъарды. Тек онда да биз иннемей турмадыкъ. Тюзюн айтгъанда, клас ёлбашчыбыз къыс-матны савгъатыдай болуп токътады. Ол яшланы эпсиз сюе эди, бизин йимик озтёрче хасияты булангъыланы юрегине де ёл таба эди. Ол бизин низам бузувчу гъаракатыбызны башгъа янгъа бурма бажарды-яратывчу янгъа.

Школаны биз парахат кюйде битдирдик. Экибиз де институтгъа тюшдюк. Мен Дагъыстанда охувумну узатдым, кърдашыма Москвадагъы оър охув ожакъгъа тюшмеге насип болду.

Онда ол объюню гёзелине кършы болгъан. Шоссагъат магъа зенг этди. Огъ не гъайран адамдыр деп макътама урунду. Кърдашым саялы гъакъ юрекден сююндюм.

Биринчи курсдан сонгъу къыш каникулларыбызны унутмайман. Ол поезден тюшгендокъ, мени яныма гелди ва ону гёзелини гъакъында бары да затны билдим. Ол исбайы деме онча исбайы да тююл эди, тек гъакъыллы, сабурлу къызъяш эди. Объю булангъы лакъырда биревге де дазулардан чыкъмагъа къоймай эди. Тек ону келпетинде бир тамаша ин-

санны объюне тартагъан сигърулу гючю бар эди. Ону сёзю тутула эди. Огъар ошама кърарайгъан тенглилери де аз тююл эди. Ол объю булан бирче охуйгъанланы кършап, дюньяны бёттебен айландырып алышдырма сюеми экен деп ойлаша эдинг. Олай тиштайпалар булан яшланы ва торунларынгны айланасында кърарт болгъанча яшама сюесен. Ол нечик бизин дагъыстанлы улан булан аралыкълар юрютме разилешгенине де тамаша боласан. Ол миллетине гёре-къалмукъ. Олар буса дагъыстанлылар булан амалдан геле туруп дос-кърдаш аралыкъланы тутма кърарамай.

Каникулланы вактисинде мен оланы писти-пистисин билдим. Дагъы къышыкъ каникулларда ол ону ювукъ адамлары булан таныш этме гелтирген эди. Тек олар къалмукъ къызны къабул этмеген, ушатмагъан. Гъатта эдеп-къылыкъ дазуланы сакъламай, бек эрши кюйде къраршылагъанлар...

Ол шону гётерип болмады.. Олар экиси де мени яныма гелди. Къарап оланы гъалына да бекязыгъым чыкъды. Къызъяш догъадагъы тамгъа да таянып, уъюню ичине гирме тартына эди. Къолундан тутуп: «Гир»,- дедим. Ол магъа кърарап иржайма кърарды. «Кёп савбол»,- деди. Биз ону булан шоссагъат къызардашлардай йимик кърардашлар болдукъ.

Олар Москвагъа къайтып, охувун узатды. Тек къызны ата-анасы бу ишлени гъакъында бир зат да билмей эди. Гезикли каникулларында олар Къалмукъиягъа баралар. Оланы геливюне ондагъылар сююндюмю деп

эсигизге гелеми?! Озокъда, сююнме-ди. Олар дагъыстан уланланы гъакъында алда хыйлы терс хабарланы эшитген эди. Буса да, къызын сюеген атасы ону посагъадан къувалап чангын чыгъармагъан, тек олагъа уйленмеге разилигин де бермеген.

Мени къурдашым бир де ругъдан тюшмей эди. Ол академическийни де алып, къалмукъ чёллеге къойланы бакъма гетди, объюню гезели булан ёлукъма кюйлер излей эди. Гъасиликалам, ахырда къызын атасындан къачырып алды десе де ярай.

Москвагъа къайтгъанлар, институтда охувун узатгъан. Гъатта дипломлар да алгъан. О замангъа мени къурдашымны гезели яшгъа токътатгъан эди. Шо заман къалмукъ яш ону къабул этген, жагъил агълюге кёмек этмеге къарагъан. Къайнатасы гиевюне объюню авлетине йимик янашып, овз къурумларында иш берген. Жагъил агълюде яш тува, ондан сонг бирдагъы яш тапгъан. Олар гелинни атасыны харжына озлер учун уйлер къуралар. Гиев къайнатасыны ишине тез гирише ва объюню билимлери ва бажарывлугъу булан къурумуну гелимлерин шайлы артдыра. Шолай объю де мекенли аякъгъа тура ва республикада бажарывлу далапчы гъысапда танывлу бола. Гъатта тыш пачалыкълар булан бизнес байлав-лукъланы юрютме башлай.

Мени къурдашым ичинде ачувун сакъламай эди. «Къаст этме»,– дей эдим мен огъар, –англамажакъ, дагъы да гюнчюлюк этежек, гюнчюлюк буса дос– къардаш деген аралыкъланы билмей».

Магъачкъалада уллу болмаса да лап белгили районунда квартир сатып алды. Къатыны ва эки къызы булан шонда гечдю. Онда оланы бирдагъы яшы тувду– улан, огъар атасыны атын къойду. О замангъа атасы да,

анасы да сав эди, тек оланы торунларында бир гъайы да ёкъ эди.

Мен ол Москвада квартир сатып алгъанын биле эдим, гъатта тыш пачалыкъланы бирисинде ую бар деп айтыла эди. Озокъда, уллу хыяллары бар эди. Тек биз бир планлар къурабыз, Аллагъутаала буса башгъа ёллагъа тарыта...

Шо баягъы 90-нчы пасат йыллар эди. Декабрь айны ахырынчы гюню, янгы йыл ювукъ болуп геле, къатыны, яшлары къаравуллагъан, о буса ёкъ. Ону бирев де табып болмай. Лап къоркъунчлу ойлар тувулуна эди.

Ону бир нече ай излеп турдулар. Язбашда къар иригенде милиция ону сюегин Подмосквьеде тапгъанлар. Белгисиз жинаятчы ону башына тапанча булан атышып оьлтюрген...

Яшларына бек языгъым чыкъды, Олар атасын адамшавлу таныма да танымады. Къардашлары буса йыртгъыч къушлар йимик, ону къалгъан мал-мюлкюн тонама белсенген эди. Къатынын шоссагъат яшлары булан бирче квартиринден къуваладылар. Шолай кюйде, ол оланы яшавундан гетди.

Нечик буса да ата-анасы, эркъардашлары огъар яшларын аякъгъа тургъузма кёмек этди. Бирини артындан бириси Москвагъа белгили институтлагъа охума тюшдю. Объю буса гечесин-гюнюн бир этип ишлей эди. Бир яшы да ону гёкюндюрмеди, олар ата-анасындан лап яхшы хасиятланы алгъан эди. Улланасыны аты къоюлгъан экинчи къызына охувун тыш пачалыкъда узатма имканлыкъ болду ва онда къалма токъташды. Арадан 15 йыл оьтюп, огъар агълюсю булан уллу къызардашы да къошулгъан. Олар дагъыстан фамилиясы ва тамурлары булан обкътем бола.

Магъа объюню яшаву, яшлары гъакъында хабарлай туруп, ол бир сёзню

къююп, бирисинде дагъыстанча «дагъыстанлыларбыз чы» деп такрарлай эди. Шо ону гёзге гёрюнмейген йип йимик, обзюню сююмлю адамы, обзюню яшларыны атасы булан байлай.

Эрини дос-къардашы оланы шондан сонг да къабул этмеди. Оланы къысматыны гъайын этме бир туюр де айланмады. Мени къурдашым буса шогъар тергев бермей, яшларын даим Дагъыстангъа гелтире эди, ону ата-анасына уланыгъызыны яшлары гелген деп билдире эди, тек бирев де сесленмей эди... Тюзю, яшланы тойларына къызардашлары гелген эди, тек обзлени нече де эдепсиз кюйде тутта эди.

Бизге гъали кёп йыллар бола, биз эсли чагъындагъы адамларбыз. Мени къурдашым дагъы эрге бармады. Тюзюн айтгъанда, шо экинчи

сюювню бир заманда да ахтарып, излеп де айланмагъан эди. Сююв-бек сийрек ёлугъагъан насип. Эгер де, шо эки адамны арасында тувулунса, шо даимге берилеген бир савгъат. Ол бугюн де яшларыны, гелинлерини, гиевлерини, торунларыны айланасында сююнюп, къуванып яшай. Бир заманлар обзюне къалмукъ къызгъа дагъыстанлы улан берген, савгъат этген сюювню, насипни унутмай. Яшаву бары да якъдан тюзелген ювукъ адамларыма къарап: «Мен тюш сама гёрмейменми экен?»-деп иржая. Сююв булангъы сынавну яшларыны атасыны эсделигин ер этмей, обр къыймат булан обтген.

Райисат Гъайбулаева

Рус драма театргъа бу йыл 100 йыл тамамланды. Шо буса театр учун кѣп уллу оьмюр тюзюл. Инанмаймысыз? Муна сизге санавлар. Уллу театр—248 йыл. Мариинка—241 йыл. Гъасиликалам, Рус театр оланы алдында чарчымлы яшѣрюмдей гѣрюне. Тек шо ону оьзюню тарихи ѣкъ демек тюзюл. Мунда гъислер къайнай, бокъурай эди...

Театрны гъакъында лап да яхшы ону 30 йыл баш режиссѣру болуп ишлеген адамдан къайры, ким хабарлажакъ? Скандарбек Тумаров—Россияны инчесаниятыны ат къазангъан чалышывчусу, Б. Шукинни атындагъы театр училищени битдирген, нече тюрлю театр премияланы лауреаты.

Огъар сѣз берейик...

Театрча сѣйлейик

Башлангъан кюю

Октябр инкъылапдан алда Темир-Хан-Шурада пача асгерлени гарнизонлары бар эди. Онда орус офицерлер оьзлени къатынлары булан бирче тура эди. Шо Питерден ва Москвадан гелген къатынлагъа шонда нече де ялкъывлу эди. Олар оьзлер учун къуллукъ тапгъан—халкъ театрны къургъан. Оьзлер ойнай эди, бироз оьсгенде, яшларын да къуршай эди, эрлери де аста- аста къошулма башлагъан.

20-нчы йылларда буса Россиядан оьзюню театры булан Николай Синельников гезей болгъан—бек пагъмуду, абурлу актѣр ва режиссѣр. Ону, анг-

лаймысыз, Станиславский булан тенг-лешдире эди? Ол Буйнакскиге гелгенде, шонда къалма токъташгъан. Къаратгъанда, Тахо-Годи не зат буса бир зат булан тергевюн тартгъан. Шолай 1924-нчу йылны октябр айында республикада рус драма театры ачмакъ деген къарар чыкыгъан. Арадан бир йыл оьютюп, пердеси ачылгъан ва къаравчулагъа «Горе от ума» деген биринчи спектаклни гѣрсетген. Янгы театргъа башчысы этип Синельниковну белгилейлер. Театр саниятны Дагъыстанда биринчилерден болуп къюрчюсюн салгъан ол эди. Театрны сагънасында орус классиклени ва тыш авторланы пьесалары салына эди.

Коллектив бирлешиди

Мен Рус театрға 93-нчы йылда гелдим. Тюзюн айтганда, онча суймей эдим. Коллективни ичинде бир тюрлю разисизликлер, эришивлер бар экенни биле эдим. Олар гюп-гюп болуп, бир-бири булан йыллар бою сөйлемеи эди ва гьар гюпню оз башчысы, одаманы бар эди. Амма театрны ишин юютме тапшургъан сонг, не этерсен? Мен англай эдим: шо гюплени бирикдирип болмасам – театр да болмажакъ. Шо саялы биринчи гюнокъ, мени коллектив булан таныш этгенде айтаман: «Гюплени башчылары ярай буса эретуругъуз». Барысы да пысып токътагъан. Адашып нечик селенегенин билмей тура эди. Мен кьайтып тилевюмню такрарладым. Турмай. «Демек, гюп башчылары ёкъ буса, гюплер де ёкъ. Мунда янгыз бир гюп бар – Рус театр. Шону эсигизде сакълагъыз», – дедим.

Алда чебер советге янгыз бир гюпню вакилин кьабул эте эди ва театрдагъы бары да масъалаланы шо гюп чече эди. Барысы да кьайсын айырман деп сабурсуз кюйде кьаравулагъан. Мен шо эски мердешни буздум ва советге бары да гюплерден адамланы чакъырдым. Пагъмулу, ойлашагъан адамланы. Магъа астаракъ англатдылар. Шолай бажарылмажакъ, гьали барысы да бирлешип сагъа кьар-

шы чыгъажакъ, ашап, ютуп кьояжакъ. «Озокъда, ашамагъа татли бусам да ярай, тек агъудуман, кьарагъыз, кьурсакъларыгъыз авруп кьалмасын», – деп етишдирдим. Аста-аста ич байлавлукъланы беклешдирме башладым. Гьариси булан айрыча сөйледим. Ким ким булан давгъа чыкъгъанын билип ярашдырма кьарай эдим. Бираз заман гетип, олар эски кьаршы турувларын унутуп, бир-бири булан гьакълашма башлады. Лап аслусу-барсын да ругъ якъдан бирлешидирип болажакъ спектаклни танглама, сайлама герек эди. Мен Булгаковну «Полоумный Журден» деген спектаклни айырма токъташдым. Биз уьстюнде ишлеме башладыкъ. Бирден кьайгъылы агъвалат кьопду, мени кьурдашымны, театрны баш художниги Эдуард Путербродну олтюрюп кьойдулар. Ол мени аркъатаявум эди. Рус театрға гелгенче, мен таныш болгъан биргине-бир Эдуард эди. Спектаклни огъар багъышлама токъташдым. Шо ой булан бары да коллектив ругъланды. Биз бир тизив спектакль гөрсетдик! Мени оюм дурус болгъанын англадым! Коллектив бирлешиди!

Шо не заманлар эди, билесиз чи. 90-нчы йыллар бандитлер толгъан, оланы кьолундан нече-нече адам чакъсыз бундундан гетди. Биз шо спектаклге гьазирленеген гюн кабинетиме йылай туруп

секретаршам гирип гелди: «Тез кассагъа барыгъыз», – дей. Кассиршаны сама ольтюрюп къоймагъанмы деп яман ой эсиме гелди. Ярайгъан зат тюзюл! Кассагъа чабаман, онда буса терезесине ябушдуругъан кагъыз гесекге: «Бары да билетлер сатылгъан», – деп язылгъан.

Бизин зал даим къаравчулардан толуп бола эди. Шо бизге гюч де, ругъ да бере эди ва мени режиссёр гысапда тувулу-нувума себеп болуп токътады.

Мунда орус ругъ бар

Гъар милли театр озъ бетин танглай. Бет буса – шо драматургия. Репертуардан халкъны келпети ясалма тарыкъ. Мен Рус театры бети – рус классика экенни англадым. Биз янгыз русча сёйлейген театр болма герекмейбиз. Сагънада орус ругъ чалынма, сезилме герек. Бизде актёрланы яртысы оруслар, къалгъанлары башгъа миллетли вакиллери. Шо балансны бузма ярамай. Сен рус ва озъге миллетли актёрлар булан ишлейгенде, къумукълар, аварлар, лаклар – шону бек гыс этесен, оланы пластикасы башгъа-башгъа. Рус актёр неге мен шу ерде абат алма тарыкъман деп англамаса, еринден хозгъалмажакъ, тербенмежек. Ол баш-

лап, бары да затгъа тюзюнюп битмеге герек. Бизин милли театрларда буса актёр шо кёпюрден ольтюп, шо ерге барып шо затны алыгъыз деймен. Ол бир зат да сорамай, барып ала. Мен бир гюн эки гюн ишлеймен, сонг: «Яшлар, биз шо ерге барабыз, палан затны алабыз деп, неге сорамайсыз?» – дедим. Магъа буса: «Биз шо мюгълетден гиччи сагънадан бизин игитибизни не мурады бар экенни гыс этме сюебиз?» – деп жавап берелер. Шо да къужурлу – тек башгъа янашыв!

Гъар актёр озъ маданиятыны юрютюв-чюсю. Къумукъ театр – къумукъ халкъны ругъун гёрсете. Авар – авар халкъны. Рус – рус халкъны. Тек шону булан бирге шо ругъну ол кимге гёрсетегенин англама тарыкъ. Дагъыстанлылагъа, озъгөрече къаравчулагъа деп къошар эдим. Сюйсенг де, сюймесенг де дагъыстан хасиятны гысапгъа алмагъа тюше. Балики, мен шунда мекенли орунлашгъаным, озъюмню еримни тапгъаным да шо саялы буса да ярай. Менде эки де хасият, маданият чатыраша геле. Мен Сибирде оьсгенмен. Сонг Дагъыстангъа гёчгенде, мени миллетимни маданияты булан ювукъдан таныш болсун деп, хыйлы заманлагъа тавлагъа йибере эди. Москвада да яшадым, актёргъа, гечге таба режиссёргъа

уыйренгенче турдум. Гьасиликалам, шо барысы да топланып, мен рус ругъну англайгъаныма ва шону дагъыстанлылагъа нечик етишдирме, хабарлама тарыкъ экенни билегениме тюшюндюм.

Тас этивлерсиз бажарылды

Лакъырыбызны ахырында Дагъыстанны театр яшавуну бек агъамиятлы яны гъакъында хабарламагъа сюемен. Сёз фестивалны айланасында юрюлежек. Башлап шону нече де узун аты бар эди: «Темиркъазыкъ Кавказ республикаланы, Къара ва Каспий денгиз бойлардагъы регионланы, йыракъ ва ювукъ тыш пачалыкъланы рус театрларыны халкъара фестивалы». Гъали буса къысгъача, «Орус сагъна» дейбиз. Бир керен башыма ой гелди: «Бизге гъар тюрлю пачалыкъланы рус театрлары гелеген кюйде, оъзюбюзню фестивалыбыз тарыкъ». Тек бир къыйыны бар: кёбюсю мунда гелме тартына эди. Хас чаралар, атылтывлар, атышывлар–Дагъыстанны шо меселде гёз алгъа гелтире эди. Шо 2007-нчи йыл эди. Мен Малый театрны чебер ёлбашчысы Юрий Соломин булан таныш болма бардым. Эгер де, Малый театр гелсе чи, къалгъанлары да арты булан тартылар деп ойлаша эдим. Соломин буса магъа: «Не сёйлейсен? Эгер де, мени актёрла-

рымны бирисине сама бир зат болуп къалса, мен оъзюме тапанча уруп оълежекмен»,–деди. Сынавлу къорувчулар да болажакъ деп ону инандырма къарайман. Сайки, Малый болмаса, фестивлда болмажакъ. Шо буса гъали Дагъыстангъа бек тарыкъ, агъамиятлы чара деймен. Гъасиликалам, гелмеге рази болду.

Муна шолай бир гюн къонакъланы къаравулагъанбыз, шо заман ачувгъа йимик, Гъажиева орамда хас асгер чара оьтгериле эди. Шону барышын бары да федерал каналлар гёрсете. Магъа Соломин зенг этип: «Гёремисен, болуп турагъан затланы. Мен нечик онда адамларымны йибереим? Я, о чу хоншу орамда. Биз ерлешген ерде бары да зат парахат. Эки бандит болгъан шонда да, Сиз жележигизни билгенде, бизинкилер оланы ёкъ этме токъташгъан»,– деп англатаман.

* * *

Бизин жележекде не къаравуллай. Айтма къыйын. Гъалиге бизге янгыз 100 йыл битген. Театр учун шо нече де аз. Гезикли юбилейни къаршылайыкъ–сонг белгили болар.

Руслан Бакидов

Мурат Аджи: «Гертиге бирев де къаршы чыгъып болмажакъ»

Бу йыл аты бютюн дюньяда танывлу алимибиз, язывчубуз Мурат Аджиге 80 йыл битижсек эди. Ол – 1944-нчю йылда Москвада тувгъан, белгили яхсай бийлени вариси. Он йыл алзякъда биз огъар багъышлап савлай «Зов памяти» («Асруланы ангы») деген газетни чыгъаргъан эдик. Шонда Мурад Эскендеровични ахырынчы баянлыгъы да ерлешген. Бугюн шону къумукъ тилге гёчюрюп, кзысгартылгъан кююнде буса да, журналны охувчуларыны тергевюне беребиз. Сизин учун шо пайдалы ва къужурлу лакъыр деп ойлашабыз.

Мурат Эскендерович Аджини китاپлары ингилис, немис, испан, тюрк, кыргыз, азербайжан ва озге тилге таржима этилген. Ону асарлары кыайсыбызда да оьтген-битген яшавубузга, тарихибизге янгы гезден кыарама борчлу эте, терен ойланы, гислени тувдура. Тюрк халкъланы бютюдюнья кырултайы кыабул этген кыарарга гере, Мурат Аджини 80 йыллыгына байлавлу чаралар тюрклер яшайгъан бары да пачалыкъларда оьтгерилижек.

Шо гюнлерде Мурат агъавну гылы ончакы яхшы туюл эди, эски аврувлары оьрчюгюп, ону тешекге ятма борчлу этген эди. Ону авара этме суймей сейлемей, байлавлукъга чыкмай турдукъ. Тек огъар биревлерден таба биз газет учун баянлыкъ гызирлеме гысирет эдик деген хабар етишгенде, шосагъат разилешди ва бары да соравларыбызга ачыкдан жаваплар бережекмен деп сз берди.

– Гъар адам учун, айрокъда яратывчу адамга, юбилей– артга бурулуп, оьтген заманланы гезден гечирип, бир тюрлю натижалар чыгъармакъ учун себедир. Сизин яшавугъузну кыайсы заманлары лап да кыыйын эди деп гысап этесиз?

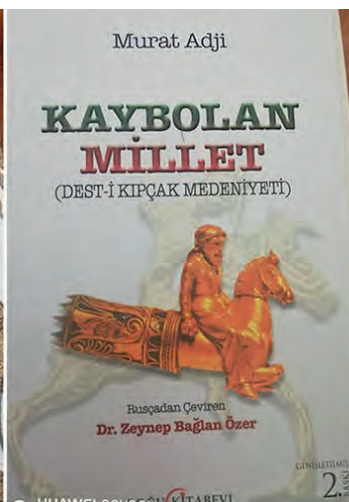
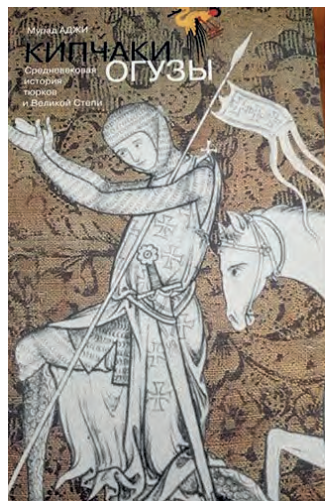
– Тюзюн айтгъанда, бир де тенгледирин, чегип кыармагъанман. Билмей-

мен, кыайсы лап кыыйын эди. Тек бир затны мекенли ташдырып айтмагъа боламан– яшавумну гъар девюрю кыужурлу эди. Мен бютюн оьмюрюмде ишлей гелгенмен. Оьзюмню уьстюмде деп кыошар эдим. Шо– лап да четимдир.

15 йыл болагъан чагъымда, Москвадагы Станколит деген заводга токарны кемекичи болуп тюшдюм. Ондан кыайры, спорт школагъа да юрюй эдим. Кыыйын эдими? Озокъда. Тек шо сени хасиятынгны чыныкдыра. Магъа уллу яшавга ёл гёрсетген завод эди ва шону булан оьктем боламан.

Москвадагы университетдеги охувум ва шондан сонгъу аспирантура да яшавумну бир гёрмекли, агъамиятлы белгиси эди. Оьзюм танлагъан илму тармакъга теренден тюшонмек учун, уьлкебизни йыракъ, сувукъ темиркъазыкъ бойларына чыгып гетдим, гerti яшавну кыыйматын биле, сезе туруп, бир кыыш кыошдан башгъасына етишгенче, минг чакъырымлар оьтдюм, нап батагъаларда ишледим.

Комсомол чалышывумну да унутмайман. Райкомдагы ишим магъа инг башлап адамлар булан гыакълашма, оланы кыыйын-тынчына табылма ва лап уллу сагъналардан таъсирли кюйде сейлеме уьйретди.

Завод, университет, комсомол, диссертация... Булай алгъанда, шоланы бири-сини де язывчуну касбусу, айрокъда тюркология булан бир аралыгъы да ёкъ. Тек шоларсыз мен тюрк халкъланы тарихине байлавлу янгы къатлавларын да ачып болмас эдим.

– *Сизин охувчуларыгъызыны санаву миллионлардан оьтгенин яхшы билебиз, тек сизге, сизин къаравларыгъызыгъа къаршылар да аз тюзюл. Харлысыз алим, язывчу болмакъ ва даим гъали болгъанча тарихде токъташдырыла гелген къаравланы гери урмакъ учун, шогъар чыдамлыкдан къайры, дагъы да не пагъмулар тарыхдыр?*

– Харлысыз алим де, язывчу да оьзюм сююп болмадым, тек шогъар бир де гьёкюнмеймен. «Мы-из рода половецкого» деген китабым чыкъгъан сонг, мени «Вокруг света» деген журналдан къуваладылар. Мен ишсиз къалдым. Тек тамаша болмагъыз, шо магъа аслу ёлуну танглама кёмек этди.

Къыйышывлу заманлар гелип къалды, уьлкеде янгыртып къурув янгыра эди, цензура деген зат ёкъ болду. Шо яшавубуз гъалекли толкъунлары булангъы дерия денгизге парх береген заманларда гележекдеги алим ва язывчу Мурат Аджи тува эди.

Гъали гъар китабымны гъакъында айта турмайым. Янгыз бир затны эсгерип къояйым: тюзюн айтгъанда, мен оьзюмню тюркологгъа санамайман. Дюр, магъа шолай ат тагъалар, тек мени оьзюмню касбума – географиягъа аминлигимни сакълайман. Шо магъа дюньягъа генг кюйде къарама, гъар тюрлю агъвалатланы себеплерин ахтарма имканлыкъ бере.

Токъташгъан агъымгъа къаршы юзме тынчмы? Географгъа – тынч, янгыз оьзюнгню билимлеринге инанма, олагъа асасланма тарыхсан. Магъа бакъдырылагъан тергевню де мен тарихге географ гысапда янашагъанындан гёремен. Озокъда, ойларым башлап тамашагъа къалдыра, шогъар

школаларда уьйретмейлер. Шо саялы мени китапларымдагъы маълуматланы англамакъ учун, тюшонмек учун, гъазирлик тарых деп нече керен айттып тураман. Шолар гъазирлиги бар охувчугъа язылгъан.

– *Сиз, азат адамлар ойлашып чыгъарылгъан тарихге гёре яшама герекемей, герти тарихге аркъатаяп юрюмеге тарыхкъ деп язасыз. Тек шо герти тарихинде макътанма чакъы зат ёкъ буса, игитлери де игитлер болмагъан буса, дав майданларда да къырылмагъан буса, шоллай халкъ оьзюню тарихин янгыдан язма сюерми?*

– Магъа шо соравну береген сиз биринчи тюзюлсюз. Негер тамаша бола-сыз, совет девюрлерде тарихден охув китаплар гъар ю йылда алышына эди. Озокъда, охув китапланы гъазирлевде пачалыкъны ортакъчылыгъы болмаса ярамай. Неге тюзюл, оьсюп гелеген наслуну тарбиялавуну масъаласы арагъа чыгъа. Бизде «патриотизм» деген сёзню ер этип битгенлер. Амма башгъа девюрлеге, китаплар бизин заманларда йимик яшланы герти къурдашларына, ёл гёрсетивчюлерине айланар деген умутларымны да тас этмеймен. Француз философ Шарль Монтескье айтгъан сёзлени де унутмагъыз: «Яшлагъа Ватанына бакъгъан якъда сюювню сингдирме бола, эгер де шо сююв оланы аталарында бар буса».

– *Сиз, Мурат Эскендерович, орус тилни герти устасысыз. Чебер асарлар, пьесалар, кинофильмлер учун сценарийлер язма къарамагъанмысыз?*

– Мен сизин соравугъузну ушатдым, неге тюзюл, шо мени жагъыл заманларыма къайтара. Мени язывчу гысапдагъы чалышывумну яшлар учунгъу китаплардан башладым. «Ёлгъа ёл излейген кюйню гъакъында» деген биринчи китабым 1976-нчы йылда «Детская литературада» миллионлукъ тиражы булан чыкъды. Бир-эки жумадан сонг, шону китап тюкенлени тахчаларында тапма бажарылмай эди. Ондан къайры, РСФСР-ни билим берив министрлиги китабымны

школа учунгъу хрестоматиялагъа къошмакъны атив гёрдю.

Яшлар учун мени беш китабым чыкъгъан, олагъа багъышлап журналлардагъы макъалаларымны санаву эсимде де къалмагъан. Шо мени учун яхшы школа болуп токътады. Магъа инаныгъыз, яшлар учун язмакъ – тынч иш туюл.

Гъали ёллар ачылды бугъай деп эсиме геле эди. Тек мен объюмню объзге тармакъларда да сынап къарама сюе эдим. Илму макъалалар язма урундум. «Новый мир», «Вокруг света», «Знание-сила», «Наука и жизнь» журналлар булан яратывчудукъ байлавдукъланы юрютме башладым. Жаным эркинликни талап эте эди.

Гъали сизин соравугъузгъа жавап бере туруп, артдагъы «Великая Степь. Приношение тюрка» деген китабыма «Атилла пача» деген пьесамны да къошгъанман деп айтма боламан. Шону сагънада салынып гёрермен деп умут эте эдим, тек аврувум пуршав этди.

– Мени соравума тамаша болсагъыз да, сизден жаванны къаравулламан. Эгер де, ёммакъларда йимик сизин бирден къайсы заманлагъа да, девюрлеге де гёчме сигърулу имканлыкъларыгъыз болгъан буса, ким булан ёлугъар эдигиз ва не сорав берер эдигиз?

– Гъакъ юрекден айтгъанда, кёп арэк бырынгъы девюрлеге чыкъмай, гертиден де, мени шолай имканлыкъым болгъан буса, бу дюньядан гетген ювукъ адамларым булан: уллатам, ону атасы булан ёлукъма сюер эдим. Мени олагъа сорама сюеген хыйлы затым бар. Атамны ата-сындан, мисал учун, ол Лев Николаевич Толстой булан язивчуну Ясный Поляна-сында ёлугъуп, нени гъакъында лакъыр этгенин билер эдим. Ону Императорну янындагъы атлы асгерде къулдукъ этген кюйлерины гъакъында тынлар эдим. Уллатама буса, ону Бакюдеги яшавун, Нобель булангъы таныш болувун сорар эдим. Бакюде мен уллатамны уйлерины тапдым, тек тамлары магъа бир зат да айтмады.

– Сиз бир баянлыкъыгъызда тарихден дарслар алып бажармакъ – бек агъамиятлы деп айтгъан эдигиз. Сизин учун шо не дарслардыр?

– Мени учун лап агъамиятлысыны тарих булан байлавдукъу ёкъ буса да ярай. Бырынгъы Алтайда: «Тюзлюкню, гертини айт, гертиге бирев де къаршы чыгъып болмажакъ», – деп инана болгъан. Мен шо сёзлени биринчилей эшитгенде, терен маънасына туюнююп битмеген эдим. Сонг-сонг ахтарывлар юрютме урунгъанда, тюрклер яшларын уьч затгъа уьйрете болгъанын билдим: атны ердемеге, окъ атмагъа ва гертликни айтмагъа. Гертликни айтмакъ – Тенгириге инанагъан халкъны борчу болгъан.

Мен де объюмню яшавумда, яратывчудукъумда шогъар аркъатаяйман. Бары да затны: рагъмуну ва зулмуну, байлыкъны ва касипликни Тенгири бере.

– Бизин сизге дагъы да хыйлы соравларыбыз бар эди, тек артыкъ къавшалтма суймейбиз. Лакъырыбызны тамамлай туруп, къумукъларыгъызгъа не ёрар эдигиз?

– Гъар адам насипни гъакъында умут эте. Тек сен, гертиден де, шогъар талпына бусанг, бирдагъы биревню насипли этме къара. Эгер де, мени китапларым сизге шо рагъмуну талпынывларыгъызда бираз сама кёмек этсе, объюмню эки керен артыкъ талайлы адамгъа гысаплажакъман.

Алав Алиев

Ата-ананы насиби –авлетлеринде

Улду рус язывчу Лев Толстойну агълю масъалаланы гъакъында язылгъан «Анна Каренина» деген романы: «Бары да насипли агълюлер бир-бирине ошайлар, гъар насипсиз агълюлер буса озътёрече насипсиз», – деген жумладан баш ала. Язывчуну бу сёзлери терен маънасындан озътгенге буса ярай, кёпден олар къанатлы сёз тагъымгъа айланып да битген.

Кёбюсю гезиклер адамланы эсгерсек, оланы юрту, маканы, не де юртну эсге алып сёз барышса, юртну эревиоллю адамлары гёз алдынга гелип къала. Биз Аткъай дегенде – Эндирей, Яхсай десе, Магъаммат Атабаев эсге алынагъангъа уйренчикли болуп да къалгъанбыз.

Кёстек дегенде, озокъда, бизин Анварны эсге алмай болабызмы? Ону арты булан гелеген наслулар да тувгъан элини ерине, озсювюне мекенли кюшум этегенине тергев бакъдырсакъ... Биз иш этип тергевюбюзню бакъдырмасакъ да, олайлар халкъыны даимлик тергевюню тюбюнде.

Салим ва Супуяханым Атавовлар кёстекли-аты айтылгъан муаллимлер. Супуяханым – Дагъыстан Республиканы билим беривюню отличниги ва Россия Федерацияны умуми билим беривюню гюрметли къулдукъчусу болгъандан къайры, тюрю-тюрю йылларда озътерилген «Йылы муаллими», «Йылы ана тиллени лап яхшы муаллими» деген конкурсларда алдынлы ерлеге ес болуп тургъан. 2007-нчи йылдагъы Россия Федерацияны озъчевюнде озътерилген «Лап яхшы муаллим» деген конкурсда биринчи ерге ес болуп, Президентни савгъатына лайкълы бола. Россияны язывчуларыны союзуну члени Супуяханым Гъасановнаны шиърулары башлап «Булакдагъы ёлугъув» деген ортакъ китапта басылып чыкъды. Сонгъу йылларда буса ол «Гёзел дюнья», «Сююв озъмей», «Паху ва Чарах» деген китаплары булан къумукъ охувчуларын сююдюрген. Муаллим, шаир, таржумачы Супуяханымны шиърулары «Къумукъ тюз», «Ёлдаш», «Учитель Дагестана» деген газетлерде ва «Тангчолпан», «Къарчыгъа» журналларда чыкъгъаны кёп затны англата.

Агълюсю Салим Шагъсолтанович озъ ишине яратывчу къайзада янашып, иш гёрсетип уйренген адам. Ол Хасавюртдагъы педагогика училищени битдирген сонг, ишден айрылмагъан кюйде Дагъыстан пачалыкъ университетни филология факультетин де тамамлай. Пятилетка, Янгы Кёстек юртларда муаллим, директорну тарбиялав ишлеге къарайгъан заместители болуп ишлеп тургъан. 1993-нчи йыл ата юрту, ана эли Кёстек орта школагъа чыкъгъан сонг да директорну заместители болуп да хыйлы йыллар загъмат тёкген.

1994-нчи йыл Салим Атавов къайратлы загъматы учун Дагъыстанны билим беривюню къулдукъчуларыны IX съездине делегат болуп сайлана. Муаллимлик касбусун бары да касбучулардан озъ гёрюп яратывчу къайзада ишлеген Салим Шагъсолтанович ва Супуяханым Гъасановна иш булан чы нечик де, гъатта ожакъ ачып, уй тутуп, озъ яшларын да озъдюрюп, табанларын таптап, елкесине тыныш алып гелеген наслуну вакиллерине улду ульгю болуп токътагъаны хыйлы йыллар бола.

Салим ва Супуяханым Атавовлар булан журналны охувчулары булан ювукъдан таныш этмек мурадда берилеген соравланы арты- ахыры да гёрюмей. Биз олардан авлетлери Вали, Абдулла, Умукюрсюн, Жамиля ата-анасы йимик муаллим касбуну сайлагъанны билдик.

Вали, Абдулла – ДГУ-ну, Умукюрсюн – педколлежни, Жамиля – университетни битдирип муаллим касбугъа ес болса да, яшав гъаллагъа гёре, тюрю-тюрю ишлени башын тутгъанлар.

Пачалыкъ – агълюлерден амалгъа гелген бир къурал. Агълю болмаса, пачалыкъ да болуп болмай. Агълюню амалыгъын болдурмакъ учун, яшав денгизинде агълю деген геме батмасын учун не этме герек деген соравума Супуяханым Гъасановна газиринде:

– Бизин эки уланыбыз бар. Уланларыбыз болгъан сонг, эки гелинибиз де. Гелинлер – ят гишини балалары. Ата-ананы насипи – авлетлеринде. Уланларын насипли болгъанны сюе бусанг – гелин-

лерингни озъ авлетлеринг йимик къабул этип уйрен. – Гелинлерибиз, – дей Салим Шагьсолтанович, – бизин насибизге уйлеринде бек тизив тарбия алгъан. – Биз оланы бир-биринден айырмайбыз. Гелинлени кемчилигин яшырып, яхшысын заманында гёрюп болмасанг, олар сагъа ят бола. Биз гелинлерибизден тюзелгенбиз. Сиз айтагъан кюйде, агълюню аманлыгъы, дослугъу, бирлиги уллу макътавлардан, гъатсыз байлыкъдан алдын. Биз байлар тююлюбюз, амма гъалал алапабыз булан халкъ арада озъ ерибизни сакълап, «ювургъаныбызгъа гёре аякъларыбызны узатып» яшайбыз, – дей.

– Яшавда не де бола. Оьрю де, эниши де. Тек бир-бир гезиклерде агълюню сыкълашывуна, мекенли чонкъ болуп яшав къурмакълыгъына тюрюлю-тюрюлю себеплер болуп къала. Ёкъ ерден...

– Мен сизин англадым, – дей Супуяханым Гъасановна. – Эсимде, янгы яшама

башлап турагъан йылыбыз. Бирден Салим тынышдан къыйналып, бек авруп, больницада ятмагъа тошып къалды. Аврувундан айыкъгъан сонг огъар докторлар, нече яшынг бар деп сорагъанда, Салим 24 деп жаваплангъан. Ол, аврувну гючюнден эсин тас этип, озъюню охувчуларыны атларын айта болгъан. Докторлар сонг-сонг англагъанлар.

Муна шо ишине, озъю охутагъан яшлагъа, авруйгъан Салимни башлыгъындан таймай гъайлы къарайгъан агълюсюне бакъгъан герти сююв агълюню башына аякъгъа турма кёмек эте.

– Сизин яшавугъуз кёп зат булан байлавлу деме ярай. Экигиз де Хасавюрт педагогика училищени битдиргенсиз, Дагъыстан пачалыкъ университетде охугъансыз, гъали буса къысмагъа буюргъан бир агълю болуп 50 йыллагъа ювукъ яшайсыз. Сиз алдан берли бирев-биревню таный болгъансыздыр?

– Танымагъанбыз, – дей аз сёзлю Салимсолтан Шагьсолтанович.

– Биз бир-бирибизни университетде таныдыкъ.

– Таныш болмакълыгъыбызгъа университетни китапханасындан берилген ингилис тилдеги охув китап багъана болду, – дей Супуяханым Гьасановна.

– Экибиз де бир райондан экенге, бизге бир китап тюшген эди. Китапны артындан мен Супуяханлагъа бара эдим, сонг бу бизге геле эди, – дей Салим Шагьсолтанович.

– Сонг?

– Сонг китап багъана болуп да, болмай да мен Къазмагъа юрюйген болуп къалдым. Тоюбуз болду, яшлар, уй-ожакъ, ишибиз.

– Уягълю болгъан сонг – бир-биревню англап бажармакъ уллу насип. Мен буса насипли ана да, олжа да, уллана да дюрмен. Биз бирев-биревню толумлашдырып яшайбыз. Салим – бек сабур, саламат адам. Ону магъа агълюде таяв болуп этеген кёмеги болмагъан эди буса, герти муаллим де, бир-нече китапланы автору болуп болмас эдим. Мен де ону, бек авруйгъан вакътилеринде, яшавгъа гёнгюлсюз болма къоймагъанман. Яшавдан кюсмек де, гёнгюлсюзлюк де – оylum булан тенг. Гележекге гёз къаратып, гележек насипге умут этип яшамакъ буса насипли яшавгъа абат алып, – деп толумлашдыра Салимни агълюсю Супуяханым Гьасановна.

Ёлугъувубуз ахырына гелегени бираз бола буса да, мен абурлу къонакъларыбыздан айрылма суймей эдим. Олагъа шу сатырланы багъышламакъны арив гёрдюк.

*Эки юрек, эки жан
Бир- бирине байланып,
Ишлей, яшлар оьсдюре
Сююв булан байланып.*

*Байрам булан къутлайбыз!
Булар къайгъы гёрмесин
Бу насипли ожакъны
Оту бир де сёнмесин.*

Магъаррам Алимгъажиев

Редакциядан: Бираз алда Салим ва Супуяханым Бийболатовланы агълюсюнде бирдагъы бир шат агъвалат болду. Демек, бу чалмюк оьсген гюл терекдей агълюге Дагъыстан Республиканы загъмат ва социал оьсюв министрлигинден Гьюрметлев грамота ва «Сюювю ва аминлиги учун» деген медаль тапшурулду.

ТИШЛИК

Дюма. Чирюртда художник Моне этген сурат

Ахтарывчуланы арасында тишликни биринчилей кайда, не ерлерде тувулунганыны айланасында юрюлеген эришивлер гьали де токъталмай, тек шо тап- таза тюрк сёз экенине бирев де шекленмей. Этден гьазирленеген бизин мердешли ашыбызны мен негьакъ эсге алмагъанман, шону булан байлавлу тарихлерибизге чомулуп, бир-эки агъвалатны гьакъында сизге де хабарлама сюемен.

1858-нчи йылны гюз айларында, Кавказ дав юрюлюп турагъанына да къарамай, Дагъыстангъа белгили француз язывчу, «Уьч мушкитёр» деген романны автору геле. Ону булан художник Моне де бар. Олар Къумукъ тюзден сапарын Эндирейден башлап, хыйлы юртларыбызда болуп, Ишарты да (Буйнакск район) тамамлайлар.

Ноябрь айны 12-нде Дюма ва Моне Темир-Хан-Шурадан чыгъып, юзге ювукъ асгерчилер булан Къаранай тебелерден таба Гимры тавланы да гёрюп кайтып гелегенде, гече Ишартыда къалма токъташгъан. Шо йылларда бу юртда пача асгерлени Аншерон полку токътасгъан эди. Сыйлы къонакълар учуннакъыралар, зурнайлар согъулгъан, бийивлер болгъан. Генералланы бириси французча Дюмагъа: «Сени бу якъларда не зат тамашагъа къалдырды?» – деп сорагъанда: «Каспий денгиз, Сари-Хум ва мундагъы татывлу ашлар», – деген болгъан. Ол айрокъда ерли тишликлени бек ушатгъан. Ватанына кайтгъанда, Парижде биринчилерден болуп тишлик гьазирлейген ашхананы ачгъан.

Бирдагъы-бир къужурлу агъвалат арадан кёп йыллар обтюп Атлы-боюн юртну къырыйында болгъан.

1871-нчи йылны сентябрь айны 6-нда Аштархандан Порт-Петровскиге «Князь Константин» деген геме булан Александр пача геле. Ону гемелер токътасгъан денгиз ягъада генераллар, ерли бийлер, гьар тюрлю жамиятлардан сайлангъан белгили адамлар къаршылай. Пачаны мурады– Шамилни есир этилген ери, Гунибде болмакъ.

Шагъарда узакъ да турмай, император Атлы-боюн тав айланмалардан янгы къурулгъан ёлдан Темир-Хан-Шурагъа алгъасай. Тек хапарсыздан ташгъынлар агъылып, ёл къыркылып къала. Шо заман атлы-боюнлу къойчулар ювукъда малларын багъа болгъан. Олар пачаны агер къаравулчусуну башчысындан таба, ёллар онгарылгъанча, Александрны овзлени къошуна чакъыргъан ва янгы биширилген тишлик булан къонакъ этген. Пача эт ашны бек ушатгъан ва гетегенде къойчулагъа ю манатны савгъат этген, Петербурггъа кайтгъанда, овзюню баш ашбазына атлыбоюнлу тишликлени этилеген кююне уйренмекни буюргъан.

Алав Алиев

Дурея
Зиядова

«Юрист болажагъымны тезден биле эдим!»

Дуря Зиядиновна Зиядова – юрист, илмуланы доктору, профессор, ДГУ-ну уголовный ва криминология ахтарывланы лабораториясыны заведующийи, Россияны криминология бирлешивьюню Дагъыстан регион бёлюгюню председатели. Ол илмуда ва педагогикада чалышагъаны 30 йылдан да артыкъ бола.

– Башлап объюгюню гъакъыгъызда хабарласагъыз арев болар эди. Къайда, къайсы агълюде тувгъансыз, нечик тарбиялангъансыз?

– Магъа Къыбла Дагъыстанны гъайран гёзел еринде, Магъарамгент районну Куйсун деген юртунда тувма насип болгъан. Атам-анамны илму булан бир байлавлугъу да ёкъ эди. Анам-Ханум-Солтан уый къулдукълары, яшлары булан долана эди, атам Зиядин буса райцентр-дагъы тюкенни заведующийи эди. Агълюм мени билимлеге талпынма, китапланы суймеге, охума уйретди.

– Сизин агълююз уллу эдими?

– Биз агълююзде беш яш бар эдик, мен-лап гиччисимен. Мени эркъардашларым ва къызардашларым муаллимлер болуп ишлей. Мен школадан сонг, пединститутну тыш тиллер факультетине охума тюшдюм ва 1989-нчу йылда яхшы къыйматлагъа тамамладым. Мен школада бешлеге охуй эдим, тек танлагъан факультетимни юрегим алмай эди, адабиятны, тарихни ушата эдим. Гечге таба, тыш тиллени билмейли, шо адабиятдан, тарихден де толуп билимлер алмагъа бажарылмайгъанын англадым ва

француз, немис тиллени уйренме урундум.

Экинчи курсда башгъа муратгъа етишме токъташдым-аспирантурагъа тюшме ва лап азында профессор болма. Магъа даим не зат буса да, бир зат етишмей эди. Бир мурадыма етишсем, мен ялкъма башлай эдим ва янгыдан билимлер учунгъу ярышны башлай эдим. Аспирантурагъа тюшдюм, кандидатлыкъ ишимни яздым ва объюм сюеген юридический факультетде охума башладым. 1997-нчи йылда шону да битдирдим.

– Неге юристни касбусун танладыгъыз? Не зат сизге таъсир этди?

– Илму чалышывумда тынч ёллардан объюп, даим къыйын сокъмакъланы излей эдим. Юридическийге лап да уллу конкурс бар экенни билгенде, объюмню сынап къарама суйдюм. Объюмню яшавумну негер багъышлажагъымны мен яшдан берли биле эдим деп эсиме геле. Гъар-бир зат да адилсизликни бек гъис эте эдим, асгер, милиция опуракълар гийген къатынланы эпсиз ушата эдим. Бары да къызъяшлар школада яда больницада ишлейген де йимик ойнай эди, мен буса яшланы да жыйып, суд оюнну

юрюте эдим. Къурдашларымны бир тюрлю терс ишлерин арагъа салып тѳре гесе эдим. Эсге алма да уяламан. Тек бир гезик тынглавсуз чарчымлы яшны такъсырламакъ учун, сав гюнге аранны ичинде къойгъан эдим, –деп иржая.

– *Студент яшавугъуз ва сонггъу аспирантурадагъы охувугъуз нечик оьтдю?*

– Мен республиканы инг де белгили охув идараларында оьр билимлер алгъаным булан октем боламан. Нечик гъалекли кюйде биринчилей къолума зачѳтканы ва студент билетни тутгъанымны, Пединститутну догъаларындан биринчи абатымны басгъанымны, сонг гъали озьюнде ишлейген ДГУ-ну данггъа айтылгъан факультетинде охугъан йыларымны бир де унутмайман. Студент

заманларымдан бизин дарс беривчюлерибизни лекциялары, олар булангъы илиякълы лакъырларыбыз, зачѳтлагъа ва экзаменлеге гъазирлик гѳрювюбюз, айрокъда эсимде къалгъан. Биринчи студент къурдашларым. Бизин курсда гъакъыллы уланлар ва къызлар охуй эди. Барысы да дегенлей, озь касбусунда ерин табып бажарды.

Пединститутдан сонг мен районубузда эки йыл муаллим болуп ишледим. Сонг Магъачкъалагъа къайтдым ва 1992-нчи йылда ДГПУ-ну янында иш гѳреген школалар учун психологлары гъазирлейген оьр курслары устюнюлю кюйде битдирдим. Дагъыстан университетни педагогика ва психология кафедрасыны дарс беривчюсю гъисапда ишлеме башладым.

– Сиз эки аспирантурада охуй эдигиз! Кандидатлыкъ ва докторлукъ ишлеригиз негер багъышланган эди?

– Гертиден де, эки аспирантурада охуй эдим, тек кандидатлыкъ ишимни якълавно алдында бир тюрлю себеплеге гёре, шоланы бирисинден тайма тюшдю. Мен илму чалышывумну башгъа аспирантурада узатдым ва кандидатлыкъ ишимни Кубан пачалыкъ университетде якъладым. Темасы: «Базар аралыкъланы заманында школаны охувчуларыны арасындагъы жинаятчылыкъ ишлени алдын алыв» (Дагъыстан Республиканы материалларына гёре). Алда шо масъаланы бирев де гётермеген эди, тек о вакътилерде йимик гъали де объюню агъамиятлыгъын тас этмеген. Мен ДГУ-ну диссертация советини илму секретары болдум ва жагъил алимлени илму китапларыны жаваплы редактору эдим. Мени ёлбашчылыгъым булан 30-гъа ювукъ аспирантлар юридический илмуланы кандидаты деген атгъа ес болгъан.

Шону булан да дазуланып къалмадым ва илму ахтарывларымны узатдым. Докторлукъ ишимни Москвадагъы М. Ломоносовну атындагъы пачалыкъ университетде якъладым. Арадан уыч йыл оьютуп, уголовный ва криминология кафедраны профессору болдум.

– Сизин булангъы баянлыкъгъа гъазирлене туруп, мен алданокъ ишигизге байлавду бир тюрлю маълуматлар жыйгъан эдим. Сиз 200-ден де артыкъ илму ишлени авторусуз, «Наука Красноярья» ва «Социально-политические науки» деген журналланы редколлегиясыны членисиз, «Региональные криминологические исследования» журналны баш редакторусуз. Гъакъылбалыкъ болмагъан яшланы арасындагъы жинаятчылыкъгъа багъышлап язгъан макъалаларыгъызыны санама да къыйын. Сизге янгыз академикни атын алмакъ къала. Сиз яшавдагъы, илмудагъы бары да муратларыгъызгъа этишгенлик булан оьктем боламысыз, сююнемисиз? Бютюн оьмюрюгюзню охувгъа ва илмуда оьр даражалагъа этишме багъышлагъаныгъыз эс этиле. Агълю яшавугъуз нечикдир?

– Мен этген ишим, этишген натижаларым булан толу кюйде разимен ва сиз де эсгергенигиз йимик, Илмулар академияны гъакъында ойлашаман. Илму къуллукълардан ва даражалардан, иш ёлдашларым ва студентлеримден къайры, мени тизив уйлерим бар. Яшав тюзелди десе де, ярайгъан да йимик эди. Тек магъа гъаманда йимик бир зат этишмей эди. Оьзюм де, дос-къардашым да магъа уйленме заман гелгенин ва аслу борчумну ана болмакъны яшавгъа чыгъармагъа тарыкъ экенни англай эдик. Мени кёп уланлар ушата эди. Гъатта оланы арасында Газа сектордан гелген палестиналы яш бар эди. Тек ол ватанына къайтды, онда ерли гъакимиятгъа къаршы чыкъгъан саялы туснакъгъа тюшдю. Бизин байлавлукъларыбыз уьзюлдю. Мен Омар Мамаевге эрге бардым, ол-экономист, далапчы. Эрим-лак, мен – лезгилимен. Уланыбыз тувду – Магъамматшани. О да мени ёлумну танглар деп умут этемен.

– Сиз дарс беривчно гъисанда гележекде юрист болажакълагъа не ёрар эдигиз?

– Компьютер, маълумат бютюн дюньяны къуршагъан девюрде китаплардан айрылма тюшмей. Оьз пикрунгну къурма, башгъа ят къаравлардан, янашывлардан арчылма Интернет тююл, китаплар кёмек этежек.

– Россияны криминология бирлешивюню регион ёллюгюню башчысы гъисанда шо къурум инг алдын негер тергев бермеге герек?

– Бизин бирлешивюбюз янгыз жамият къурум тююл, шо бек агъамиятлы ва тарыкъ касбуланы вакиллерин бирикдире, хыйлы масъалаланы чече, инг алдын жинаятчылыкъны алдын алывгъа болушлукъ эте.

Виолетта Ратенкова

Мен...

Мариям Къазиеваман...

Ол яшавда этеген гъар иши, гъар алагъан абаты шо Аллагъны къадары экенге бек инана. Озьюню гъакъында хабарлай туруп, яшавундагъы бир-бирине ошавлу ва ошамагъан агъвалатланы эсге ала. Шолар озлюгюнден, хапарсыздан тувулунгъан затлагъа йимик янашмай, сынав топлан, озлюнде бары да умутларын яшавгъа чыгъаргъан гиччи ватаныны бюттюн дюнъя булангъы бирлигин англамагъа, гъис этмеге имканлыкъ берген биллимедей гёре.

Тамаша дюнъя...

– Къысмет шолай буюргъандыр,–дей белгили табасаран йырав Мариям Къазиева. Ол аслу гъалда озю язгъан ва юрегинги лап инче къылларын къартыллатагъан оър гъислени тувдуру, бизин оьчлю заманларыбызда адамланы адам этеген рагъмудукъну гъакъындагъы халкъ йырланы йырлай. Мариям Табасаран районну Фурдаг деген юртунда тувгъан. Тамаша ва гъайран табияты, эркин гюнешли ва къалын орманлары булангъы ата юртун даим эсинде сакълай.

Мариям герти табасаран къатынгиши йимик, гиччиден берли озлюнде 5 улан ва 5 къыз оьсеген уллу агълюсюнде хали согъа эди. Озокъда, анасы Гъава ханымны аваралары кеп эди. Мариям къызардашларыны лап уллусу беш йыл болгъанча сёйлемей тургъан. Сонг бирден сёйлеме туююл, йырлама башлагъан. Ону йыргъа пагъмулары арагъа къачан чыкгъан деп сорайман.

– Школада,–деп иржая Мариям, – тюзю, башлап уялчанлыкъ пуршав эте эди. Биз экев болуп йырлай эдик ва мен

бир-бирде ёлдашыма тынгламай, алгъасап къоя эдим. Бир гезик янгыз йырламакъны тиледим. Муаллимим я сен алда къайда эдинг деп бек тамаша болду.

Шондан бары да зат башланды. Мен не ерде де йырлай эдим: школада, юрт клубда, районгъада чакъыра эди.

Атам-анам мен муаллим болгъанны сюе эди. Тек агълю мажлисте атам Зайнутдин къатты кюйде: «Сен йырлажакъсан!» – деп айтды. Ол озю де агъачкъомузда тизив ойнай эди, макъамлар чыгъара эди, кеп китапланы охугъан билимли адам эди. Ону йимик Табасаранны, ата юртуну тарихин билегенлер аз болгъандыр. Уьубюзде даим кеп къонакълар бола эди, гъар гюн макъамлар чалына эди.

– Къарагъанда, мен атамны ёлун узатгъанман, – деп иржая ол, – мени жаным йырлай эди.

Халкъ йырлар – шо озлюню гъислерин, ойларын адамлагъа етишдиреген ингтаъсирли кюй экенин яш чагъындан берли анлагъан. Тек мурагъларына етишмек учун нечик четим ёллардан оьтмеге туюшежегин оюна да гелтирип болмай эди.

– Менде къайсы заманда да илгъам тувулунма бола эди, – деп хабарлай Мари-ям, – гече, къаратангда... Шо вакътилерде йыр, йырлайгъан кююм магъа озъюмню келпетимни яратма, башгъалардан айрылма, озъюмню репертуарымны къурма кѐмек этежегин, халкъымны бай яратывчудукъ хазнасына янашывумну гѐрсетме имканлыкъ бережегин англадым.

Халкъ йыр – инг алдын...

– Мен концертлерим булан кѐп анадаш ерлеримде боламан. Эсли адамлардан таба бырынгъы халкъ йырланы ахтараман. Гъалиги авторланы арасында мени эркъардашым Надирбек де бар. Ол мени йырларыма музыканы яза, – деп узата Мариyam. – Композиторланы арасындан Къасум Магъамматовну, шаирлерден Э. Ашурбекованы, А. Алимуратовну айрыча эгерер эдим. Жагъыллени арасында да герти пагъмулар ёлугъа.

Мариyam хабарлайгъан кюйде, ол башлап сююв лирикагъа артыкъ тергев берген. Тек сынав топлай туруп, репертуарына йыр ойлашывланы, сыр чечивлени, насигъат йырланы къоша. Олар айрыча ич гючню гѐрсете, рагъмулукъгъа чакъыра, талпындыра.

Къайсы къаравчуну, тынглавчуну артыкъ ушатасан деп сорайман. Ол ойгъа бата:

– Ойлашагъан, теренден гъис этеген. Шо заман мурадынга етишесен ва шонча кѐп заман гъар тюрлю композицияланы устюнде негъакъ ишлемегенингни гѐресен.

Йыравгъа тынглама гъар тюрлю чагъындагъы адамлар геле: жагъиллер, орта чагъындагъылар ва чачына акъ гиргенлер. Мариyam гъарисини юрегине ёл тапма, оларда рагъмуду гъислени тувурма къаст эте.

– Зал булан ишлемеге онча тынч тюрлю, – деп мюкюр бола йырав. – адамлар ял алма геле, оланы йыр, макъам булан уятдырма, хозгъалтма, жанландырма тюше.

Яратывчудукъну дазусу болмай...

Мариyamны районну лап да йыракъ юртларында гѐрме бола. Юртлулар йыравун бек сююп къаршылайлар, къайда болса да, айланасында яратывчу гъалны ярата. Озю йырлайгъандан къайры, тюрлю конкурсларда ортакъчылыкъ этеген озсюп гелеген наслуну арасындан яш пагъмуланы ахтара, таба, касбусуну сырларына, халкъ йырланы сюймеге уйрете.

Озю Мариyam яратывчудукъда дазулар болмай деп гъисап эте.

– Къаравчуну сюювю сигъруду гючдей, мени даим репертуарымны устюнде ишлеме, яхшылашдырма ругъландыра, – дей ол.

Гъалиги яшавну барышы дагъыстанлыланы къаравларына тагъсир этмей къоймагъан. Агъвалатлар шонча да тез алышына, бир – бирде неси аслусудур, агъамиятлысыдыр англама, тюшонме къыйын бола. Мен шону гъакъын-

да кѐп ойлашаман. Мени гысабымда янгыз ювукъ адамларынга, ватанынга бакъгъан сюов бир де алышыммай. Шо гыслер бары да къыйынлыкълардан оьтмеге кѐмек этмеге герек.

Агълюсюню гъакъында сорайман.

– Яшларым улду болгъан. Уланым Агъмат полицияда къулдукъ эте. Къызым Мадина касбусуна гѐре – визажист. Эрим Неджеф къурулуш компанияда ишлей. Торунларым да бар... Тюсюн айтгъанда, агълюме мени янымдан тергев етишмей эди, – дей ол. – Тек яшларым герти адамлар болуп оьсген! Олар да йырлайлар. Тек оьз арабызда жыйылгъанда йырлайбыз ва мени концерт чалышывума англап янашалар. Гъасиликалам, мени насипли къбатынгъа гъисаплама ярай!

Гележегим – сагънада...

Ол анадаш Дербентден гезейгенде, адамлар ону танып, бирче сурат чыгъарма тилейлер, яратывчудугъу учун баракалласын билдирелер. Ону янгыз оьз миллетини вакиллери абурлап къоймай – ону бютюн кѐп миллетли Дагъыстан сюе!

Гележегингни нечик гѐресен деп сорайман. Ол гъазиринде жавап бере: – Сагънада...ва оьсюню гъали де хыйлы яратывчу планлары бар экенин эсгере, тек шоланы гъалиге сырын ачмагъа сюймей.

Буса да, шо янгы концерт программалар, узакъ оьмюрю булангъы янгы йырлар экени мекенли билебиз...

Айшат Тажудинова

A woman wearing a brown hijab and a matching long-sleeved dress stands in front of a large, arched wooden door with intricate carvings. She has her arms crossed and is looking towards the camera with a slight smile. She is wearing a necklace with a large, ornate pendant. The door behind her features a central panel with a geometric pattern and is framed by a dark wood archway.

Нелли
Мусаева

ЭКИ КЪАНАТ бир-бирине ёлукъса...

Гъар насипли агълю–оьзтёрече насипли боладыр, айрокъда шо эки бел-гили артистни, балетмейстерлени, оьзлени сагънадагъы усталыгъы булан юз минглер булангъы къаравчуланы юреклерин елеген эр-къатынны яратывчулукъ бирлешивю буса.

Шо Мусаевлени агълюсю

Къатыны–Нелли Эдуардовна Мусаева балетмейстер, Дагъыстан бийивлени ансамбли «Лезгинканы» балетмейстери, милли бийивлени школа-студиясыны дарс беривчюсю, ДР-ни ат къазангъан инчесаният чалышывчусу, «Тавлардан да бийик» деген концерт программасы учун Россияны Гьукуматыны премиясыны лауреаты.

Эри–Мурат Агъматович Мусаев Дагъыстанны ат къазангъан артисти, балетмейстер, каскадёр, хореограф, сценарист ва режиссёр. 50 йыллыкъ яратывчулукъ чалышывунда «Авадан», «Муртазеки» ва оьзге яратывчу коллективлеге башчылыкъ этген. «Душа Дагестана» деген премия булан савгъатлангъан.

Мусаевлер бирче республикадагъы гъар тюрлю яратывчу коллективлер учун 200- ден де артыкъ хореография программалар гъазирлеген. Шоланы арасында Нелли оьзюнде 40 йылдан да артыкъ ишлейген «Лезгинка» ансамбль де гире. Ондан къайры, Татарстанда «Къазан» деген Пачалыкъ опера ва балет ансамбли учун улду хореография асарны гъазирлеп берген.

Олар яшавун жагъыл заманларындан тутуп милли бийивлени саниятына багъышлагъан. Тек оланы янгыз яратывчулукъ бирлешдирип, сыкълашды-

рып къоймай, олар бир-бирине гъурмет этеген, къыйынлы мюгълетлеринде гъазиринде табылагъан, аркъатаяйгъан, агълюсюн къуруп бажаргъан–Мусаевлер. Олар–эки уланны ата-анасы, оланы ёлун тангламаса да тизив бийийлер.

Мусаевлер оьзлени исси, насипли ожагъын алгъасамай тизе эди. Таргъу- тавну этегинде оьзлени илиякълы гиччи уйилени къуралар.

–Насипли агълю мени учун инг башлап-чыдамлыкъ, бир-бирин англайгъанлыкъ, якълав, сююв,–дей Наилят. Нелли Колесникова Мурат Мусаевге эрге барагъанда, янгыз ону фамилиясын тюгюл, ону эрини динин де къабул этген, республикада гъижап гийген ва намаз къылма башлагъан биринчи актриса эди.

Наилят айтагъан кюйде, Мурат хужожник гъисапда башгъасы эс этмейген гиччи увакъ затлагъа тергев бере. Къатыны танкъыт этме урунса, гъислери ташып гете. Шо къаршы турув булан олар бугюн де бир-бирин сююп, аявлап, сагъынып, тоюп болмай яшайлар. Олар оьзлени гъислерин башгъалагъа гёрсетме къарамай, оьзлер къургъан перделени артында яшыра.

Нелли Хасавюртда тувгъан. Анасы–оьр даражалы ашбаз, атасы – музыкант,

аргъан согъувчу. Артистка боларман деп ол ойлашмай эди. Бийиме школада, оър класларда охуйгъан заманларында башлагъан. Ону бир гюн «Молодость Дагестана» деген ансамблде бийийген кърдаш къызы репетициягъа чакъыргъан болгъан. Нелли шоссаят бийивню аслу сырларына тюзюнген. Шондан башлангъан. Грозныйдагъы культпросвет училищени хореография бёлюгюн битдирип, 1984-нчю йылда Магъачкъалагъа гёчген ва ону «Лезгинкагъа» къабул этелер. Ансамблдеги

чалышывун токътатмай, Орёлдагъы ГИТИС-ни филиалыны хореография факультетине охума тюше ва оър охув ожакъны тамамлагъан сонг, башлап ассистент, арта балетмейстер болуп белгилене. Муратны о заманларда, белгили балетмейстерни концертлерде бирче ортакъчылыкъ эте туруп таный эди. Оланы арасындагъы сююв учунгунлар биринчилей Италиядагъы фольклор коллективлени фестивалында тувулна. Шо йылларда артистлени алапасы 100 манат эди. Тышгъа чыкыгъанда,

манатланы оланы акъчасына алышдырып, бизде сийрек ёлугъагъан, гъатта тапма болмайгъан малланы алып, къайтгъанда, уьч керенге артыкъ сатмагъа бола эдинг.

Шо заман Неллини Мурат булан уьйлендирмеге белсенген къурдаш къызлары яшыртгъын планлар къургъан. Олар Неллиге Муратгъа гёз къаратсанг, ярамаймы деп тилеген. Сайки, ол къолуна тюшген акъчасын къурдашлары булан тарыкъсыз затлагъа харжлап, пасат этип тура. Нелли о заманларда тувулунгъан базар аралыкъланы, кимге не зат тарыкъ экенни яхшы биле эди ва Муратны бир белгили тюкенге алып баргъан. Балики, шо заман Мурат оьзюню онча да гъайын этип айланагъан къызъяшгъа тергев бергендир. Нелли Муратгъа пайдалы, бизде талап этилеген малланы сатып алма кёмек эте. Тек сапардан къайтгъанда, Мурат шо италиялы гёлеклени барысын да сатагъанны орнуна, ансамблдеги къурдашларына оьлеше. Гъасиликалам, ахырда олар уьйлендилер.

Бирдагъы бир къужурлу хабар. Мусаевлени бир уланы уьюнде тувгъан. 90-нчы йылланы башларында «Скорый помощ» машинлер, врачлар, тийишли дарманлар етишмей эди. Ноябрь айны гече вакътиси, боралап къар ява. Орамлар шоссагъат къар тебелеге айлана, машинлер тюююл, адамлар да орамгъа чыкъмай эди. Яшлар табагъан уьйге етишме машин ёкъ. Мурат хоншуда турагъан эсли акушерканы гелтирген ва ону булан бирче оьзюню биринчи уланына тувма кёмек этген.

Мурат Лаваша районну Хакита юртунда тувгъан ва Магъачкъалагъа гёчгенде, шагъарны бешинчи посёлогунда тура эди. Авар ана тилинден къайры, дарги, къумукъ тиллени де биле. Культпросвет училищени тамамлагъан ва 1980-нчи йылдан тутуп яратывчулукъ тармакъда ишлеме башлагъан. 1990-нчы йылда «Сказание о храбром Хочбаре» ва «Битва трёх королей» деген чебер фильмлерде ойнагъан. Фильмни бирче дёрт пачалыкъ чыгъара эди: Марокко, СССР, Испания ва Италия.

Бугюнлерде Мурат Мусаев жанлы жамият чалышывгъа къуршалгъан. Ол – «Муртазек» деген бийив къурумну гъюрметли председатели ва «Мердешлер» деген телепроектни юрютювчюсю. Тек ол бары да затдан артыкъ атлагъа тергев бере. Ол Дагъыстанда атлы театрны ачмакъ деген муратны яшавгъа чыгъармагъа белсенген.

– Владикавказда атлы театрны 1989-нчу йылда ачдылар. Мен буса бизин ерли гъакимиятгъа 1985-нчи йылда шону таклиф этген эдим. Янгыртып къурувланы девюрюнде бир затны да торайтма бажарылмады. Тек арадан 40 йыллар оьютюп, гъалиги башчыбызгъа шо ой булан уьстюне бардым. Ол мени толу кюйде якълады. Атлы театр Дербентде, денгиз бойларда ачылажакъ, – дей Мурат Агъматович.

Гележекде Мусаевлени уллу хыяллары, муратлары бар. Шолар яшавгъа чыгъажагъына шекленме тюшмейдир, буса да бу агълю черге муратларына етишме насип болсун деп ёрайыкъ!

Виолетта Ратенкова

Аюв тери гийген къатын

Гъар дагъыстанлы юртну тувулувуна ва тарихине байлавлу эл арада эжелги заманлардан берли айтыла гелеген хабарлар сакълангъан. Шолой къужурлу хабарланы бириси, мисал учун, Сивух юрт булан байлавлу. Оланы XVII асруда, балики шондан алда буса да ярай, Карата жамиятдан къувалагъанлар. (Сивух ерли тилде «къаланы къырийында турагъанлар» деген маънаны англата).

Шо хабарны белгили алим- этнограф Е.М.Шиллинг озюню 1940-нчы йылда чыкыгъан «Кавказны халкълары, Дагъыстанны гиччи халкълары» деген китабына да къошгъан.

Хабарны лап да тындырыкълы ва «сигърулу» къайдасы наслудан-наслугъа бериле туруп, сивухуланы арасында бугюн де яшай. Белгили кюйде, XX асрудагъы бир тюрлю тарихи агъвалатлагъа гёре, юртну тавлардан тюздеги Хасавюрт районгъа гёчюргенлер.

Бырынгъы заманларда сивухлулар бек давлубаз, къуру тонав булан турагъан, хоншу юртланы халкъын къыйыкъсы-тагъан жамият болгъан. Сувну бийлеген аждагъадай, Ботлихден Каратагъа баргъан ёлдан биревню де парахат оьтмеге къоймай болгъан. Оланы кёп ат йылкъылары болгъан деп айтыла. Бир- бир ёравлагъа гёре, лап башлап юрт ерли, шонда турагъанланы чапгъынлардан

къорумакъ учун къурулгъан. Шо да къарагъанда, ерли халкъны хасиятына таъсир этмей къоймагъан. Айланада ишлетер йимик топуракълар аз саялы оланы хоншулары булангъы эришив-тюртюшювлери бир де токътамагъан.

Ахырда сивухуланы гъаясыз ишлери хоншуларын тазза инжитген. Олар Анчихде гюнагъсыз жагъил адамны оьлтюргенде, шо оланы чыдамлыгъыны ахырынчы тамчысы болуп токътагъан. Карата, Инхело, Анчих юртлар бирлешип, эдепсиз хоншуларын турагъан еринден къувалама токъташгъан.

Оьлген жагъил адамны анасы уьстюне аювну терисин де гийип, Сивухну къырийына геле, айланасында герти къыр жан йимик юрой, тавуш чыгъара. Ерли эргишилер савутланып, аювну артындан тюше. Хоншу юртлулар шону булан пайдаланып, Сивухну от салып яллаталар. Бир уй де сав къалмай кюлге айлана.

Шондан сонг сивухуланы бир пайы Гюмбетге гёче. Бир нече агълю алдагъы еринден ювукъда Рачаболда деген гиччирек юртну къура. Бирдагъылары Мычыгъышгъа гете, оланы варислери гъали де шонда яшай ва оьзлени карата тамурларыны гъакъында унутмай.

Гюлнара Асадулаева

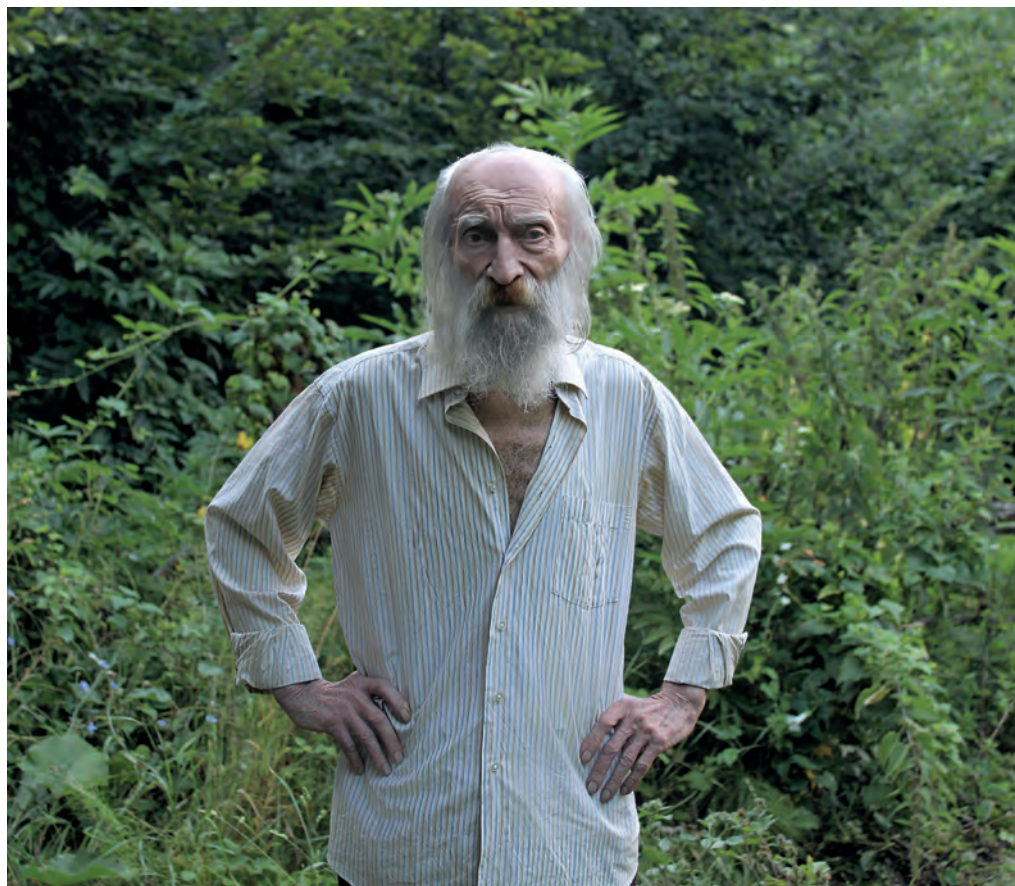

Путь мудреца

Представьте себе небольшой скромный домик в лесу, неподалёку от села Хтун. Ни компьютера, ни вай-фая, ни – упаси боже – телевизора с широченной диагональю. Даже современной мебели-то нет. И в этом доме уже много лет живет Ахмедов Ахмед Рамазанович, человек, который одним из первых (а может, и самый первый) стал обучать в Дагестане йоге, восточной медицине и воинским искусствам. За долгую практику он помог многим людям избавиться от различных заболеваний, при этом не отправляя их по аптекам покупать «милльон антибиотиков и еще две витаминки». И хоть сейчас Ахмед Ахмедов в преклонном возрасте, он по-прежнему готов помочь всякому, кто в этом нуждается.

Восточными практиками Ахмед Рамазанович заинтересовался еще в студенческие годы, в Тбилиси. Он с энтузиазмом накидывался на любую литературу, посвященную восточным единоборствам, йоге и управлению внутренней энергией. Просто грызть гранит науки ему было

неинтересно, поэтому он использовал полученные знания на практике, выясняя, что работает на «5+», а чем можно и пренебречь без особых потерь для общего результата – повышения качества жизни. Причем не абы каким образом, а через усиление силы духа, мысли и физи-

ческого здоровья. В итоге к тому моменту, когда Ахмед Ахмедов переехал в Дагестан, к концу 60-х, у него уже сформировалась концепция собственных тренировок. Со временем она видоизменялась и совершенствовалась, ведь, приступив к обучению своих учеников, Ахмед Рамазанович продолжил экспериментировать, решив объединить на тренировках боевые системы, йогу и медицину.

– Это все тесно связано, – объясняет Ахмед Рамазанович, – воин должен быть здоров. И на физическом уровне, и на духовном. Если его изводят какие-то болезни, он не сможет реализовать себя. Если его преодолевают какие-то внутренние демоны – тоже. Он должен быть развит всесторонне. Давайте посмотрим на ситуацию и с другой стороны. Вы поддерживаете здоровье. К примеру, с помощью йоги и, скажем, тибетской медицины. Но

вот незадача – однажды в темном переулке вы сталкиваетесь с парочкой хулиганов, которые могут ваше здоровье угробить. Как быть? Нужно уметь сражаться. Поэтому боевые системы тоже важны.

Из восточных единоборств Ахмед Рамазанович сделал выбор в пользу карате (стиль шотокан). При этом свою секцию он называл то самбо, то дзюдо, ведь карате в СССР было официально запрещено. Сенсей никогда не давил на своих учеников, гоня их до седьмого пота, поскольку считал такой метод ошибочным: «Нельзя слишком форсировать события. Многие тренеры хотят, чтобы их воспитанники быстрее чему-то научились, стали физически мощнее, поэтому сильно их нагружают. Но это пагубно сказывается на здоровье человека. К физическим нагрузкам нужно подходить очень аккуратно. Иначе в будущем можно поплатиться. Сове-

менный спорт – это не про здоровье. Это про завоевание медалей. Каждому, конечно, свое. Человек хочет блистать на соревнованиях? Пожалуйста, его право. Но я всегда думал о здоровье своих учеников, а не об их победах на различных турнирах».

Еще одно незыблемое правило сенсея – никакой агрессии. Воинское искусство создавалось не для нападения, а для самообороны. Настоящий воин спокоен и справедлив, умеет держать себя в руках и вообще обладает философским складом ума. Стремление причинить кому-то вред – это не про воина, а про хулигана. Поэтому Ахмед Рамазанович всегда стремился развить в своих учениках еще и морально-нравственные качества.

– Конечно, я понимал, что ко мне на занятия будут приходить люди, которые захотят использовать полученные навыки в каких-то эгоистических целях, – вспоминает Ахмед Ахмедов, – но таких было легко распознать. После общения становилось понятно: этот человек может использовать силу не по назначению. Таких я тоже не спешил выгонять – обучал каким-то приемам, но легким, какими нельзя навредить. Почему сразу не прогонял? Надеялся как-то повлиять на него, показать ему правильный путь. Ведь дело учителя – не взять человека за руку и повести его к конкретной цели. Нет, конечно. Человек сам выбирает, как и куда ему идти. Учитель может лишь направить. Подсказать. Все остальное должен сделать сам ученик.

Сейчас Ахмед Рамазанович занимается в основном оздоровительной практикой. И между прочим, считает, что безнадежных случаев практически не бывает – как бы человек ни хворал, ему можно помочь. Другое дело – в каком возрасте человек решил взяться за здоровье. Ахмед Ахмедов не пичкает людей лекарствами. Узнав, в чем конкретно проблема, он предлагает особую индивидуальную систему упражнений, дает советы по питанию – и всё это не очень походит на типичные рекомендации врача.

– Человеку иногда сложно поверить, что он может избавиться от болезни и вернуть себе здоровье без всяких уколов,

капельниц и разных медикаментов, – объясняет Ахмед Рамазанович, – он может удивиться, что очень важно следить за своим дыханием, что помочь могут определённые массажи и травяные настои. И чем больше человеку лет, тем сложнее его мозгу воспринять эту информацию. Были, конечно, те, кто скептически относился к моим предписаниям. Но я никогда и никого ни в чем не убеждал.

Почему люди сейчас так много болеют? Причин много. Посмотрите, как мы живем. Постоянно в стрессе. А ведь негативные эмоции сказываются на нашем здоровье. Скажем, гнев плохо отражается на печени. А еще глянтьте, чем мы питаемся. Немногие знают, что питаться лучше всего фруктами и овощами, которые растут не дальше 500–700 километров от местности, где родился и вырос человек. Мы часто едим что-то, что привезли издалека. В магазинах полно чего-то экзотического, не растущего в наших широтах и при нашем климате. Организм не очень хорошо принимает такую пищу. А еще люди стали все сильнее отдаляться от природы. В городе какая природа? Чем вы можете помочь себе прямо сейчас? Возьмите за привычку хотя бы раз в неделю выбираться за город.

Сейчас Ахмеду Рамазановичу уже 85 лет. А люди, желающие чему-то у него научиться, подправить здоровье и вернуть молодость, по-прежнему приезжают к нему из разных уголков России. И он всегда готов их принять.

За время своей практики Ахмед Ахмедов накопил множество знаний и сейчас стремится их систематизировать. Возможно, в будущем он даже сведёт все накопленные знания в одну рукопись и издаст ее. Случись такое – у этой книги непременно найдутся благодарные читатели.

Руслан Бакидов

С наступающим НОВЫМ ГОДОМ!

Приближается 2025 год... Прошла уже четверть от нового века – было много разных событий, и радостных, и печальных. И сейчас в мире неспокойно. Но наши сердца живы надеждой... Надеждой на то, что под мирным небом вновь зацветут сады, будут рождаться дети, будут строиться дома... Надеждой на то, что вернуться все, кто вышел из родного дома... Надеждой на то, что жизнь подарит нам всем ещё много счастливых мгновений! Новый год – это возможность начать все заново, и пусть это новое приносит только мир, добро и счастье! С наступающим, дорогие друзья!

Пальтары, человек «с больной ногой» и шуточное воровство

Как проходят кубачинские свадьбы

Праздновать свадьбу один день? Да какой кубачинец на такое согласится? Нет уж! Земляки засмеют, или того хуже – осерчают. А потому кубачинская свадьба длится три дня и ни секундой меньше.

В первый же день молодожены с помощью родных и местного муллы совершают религиозный обряд бракосочетания *магьар*. После чего отправляются всей честной молодежной компанией отметить это событие танцами на природе в окрестностях села. Позже жених возвра-

щает невесту домой. А уже ближе к вечеру отправляет туда своих родственников с подарками – калымом. Примечательный момент: число родственников и подарков обязательно должно быть чётным. В калыме, помимо традиционных украшений, идет комплект праздничной кубачинской одежды: парчовых платьев, платков и вышитых головных уборов-покрывал.

После того, как сторона невесты примет родственников жениха, вкусно накормит, рассмотрит калым и даст со-

гласие, официальная часть первого дня заканчивается. Когда родственники жениха собираются домой, им дают чашу, наполненную яичным курзе или белым пловом. Это символ достатка. Чаша эта передается непосредственно в руки жениху, что тоже символично. Таким образом, он принимает согласие со стороны невесты. Вслед за этим снова начинаются танцы, которые могут продлиться до поздней ночи.

Второй день – основной день свадьбы. Он проходит в доме жениха – во дворе либо на любой близлежащей ровной площадке села. Накрываются столы, и уж будьте уверены, пустовать они не будут (какой бы зверский аппетит ни был у гостей!) По старой доброй традиции столы заставят всевозможными угощениями: от курзе и плова до чуда с разными начинками. Одна из особенностей второго дня свадьбы – ряженые, пальтары. Как правило, это переодетые друзья жениха. Они надевают на себя потёртые белые рубашки, поверх них – кольчугу, а лица прячут под войлочными масками, разрисованными белыми полосами. Они не только танцуют вместе с остальными гостями, но и развлекают их: шутят, балуются и стараются навести «свадебную суету». В определенный момент жених должен загнать пальтаров домой, иначе они разгуляются, станут хулиганить и будут мешать свадьбе. И если вы думаете, что пальтары «сдадутся без боя», вы сильно ошибаетесь. Начинается шуточная борьба, в которой побеждает, конечно же, жених (и гости, бросившиеся ему помогать), но для достижения цели им придется попотеть. Впрочем, «проигравшие» пальтары сильно не горюют – по традиции их хорошо угощают, чтобы «задобрить».

Еще до прибытия невесты специальная делегация с её стороны приносит первую часть приданого: сундук с постельными принадлежностями. Вторая часть прибывает на следующий день. Ну, а вечером стороны жениха отправляется за невестой.

Невесту к этому времени одевают в традиционный наряд уже замужней кубачинки, принесенный стороной жениха за день до этого вместе с калымом. Когда

невесту выводят из дома, первым человеком, который встретится ей на пути, по традиции должен быть тот, кто сильнее всего желает ей счастья. Как правило, это её отец. Силу материнской любви никто не оспаривает, но тут вот какое дело – мама помогает дочке собираться. И следовательно, поджидать ее возле порога не может. Отец встречает дочь с кувшином с водой: чтобы жизнь его дочери в новом доме походила на чашу, наполненную счастьем, любовью и процветанием.

Невесту к дому жениха провожает целая процессия. А впереди нее обязательно идет женщина (родственница со стороны ее отца), которая несет в руках платок, – в него замотаны две бараньи кости и два хлеба. А перед ней мужчина с ковром в руках. Этот ковер расстелят в доме жениха.

Перед тем как невеста зайдет в свой новый дом, мужчина с ковром падает перед ней и мешает переступить порог. Он изображает боль в ноге. Чтобы «вылечить» ее, сторона жениха одаривает мужчину подарками.

Когда мужчина, которому «внезапно стало лучше», встает, невеста заходит в дом и ее усаживают в угол, по правую сторону комнаты. Мама жениха приветствует новых родственников и угощает

всех медом. Первая ложка, естественно, достается невесте. Раньше новобрачных оставляли дома, и никто их не беспокоил до следующего дня. Но сейчас друзья жениха и невесты частенько бегут к молодоженам, и невесте приходится сразу готовить хинкал.

В третий день новобрачных поздравляют. Основное действо происходит в доме жениха, где собираются родственники с обеих сторон. Молодоженов задаривают подарками и желают им счастья.

Чуть позже невеста снова надевает свадебный наряд, который дала в приданое ее мама, и исполняет свой первый танец в статусе жены.

После этого ее родители возвращаются к себе домой и ждут молодоженов и их близких в гости. Когда они прибывают, сторона жениха, как правило, исполняет шуточный обряд: что-нибудь крадут из дома родителей невесты. Это, к слову, может быть что угодно, хоть телевизор со стены, хоть ковер прямо из-под ног отца невесты. За «воришками» обычно кто-нибудь гонится, но украденное на место не возвращают, такая «добыча» уже принадлежит молодоженам.

Перед тем как молодожены отправятся домой, мать дарит своей дочери и зятю какие-нибудь предметы, которые в их роду передаются из поколения в поколение. Чаще всего это антикварная посуда.

На этом свадьба официально подходит к концу. А в Кубачи появляется еще одна счастливая семейная пара.

Руслан Бакидов

ИНДЕКС ПМ818

Ирантур Г. Зимний пейзаж, 1963 г., картон, масло, 50x35 см, КП-6087, Ж-270

Свободная цена
6+